

DANKO ZELIĆ
Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
E-mail: danko@ipu.hr

Izvorni znanstveni rad
UDK: 726.54(497.584Dubrovnik)"15"
69:27-523(497.584Dubrovnik)"1520/1534"
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/94kl4clrem>
Primljeno: 15. 5. 2022.
Prihvaćeno: 14. 6. 2022.

GRADNJA CRKVE SV. SPASA U DUBROVNIKU (1520. – 1534.)

DANKO ZELIĆ

Sažetak: Uz osvrt na povijesnoumjetničku historiografiju, u radu se detaljno izlaže historijat gradnje zavjetne crkve Sv. Spasa i raspravlja o udjelima koji su u procesima programiranja, projektiranja i izvedbe imali glavni akteri tog pothvata – Vijeće umoljenih/Senat, providnici gradnje i graditelj Petar Markov Andrijić, a arhitektonsko oblikovanje zdanja analizira se s obzirom na saznanja o administrativno-financijskim proturječjima te poteškoćama i zastojima u gradnji.

Ključne riječi: sakralna arhitektura, 16. stoljeće, gotika, renesansa, Petar Markov Andrijić

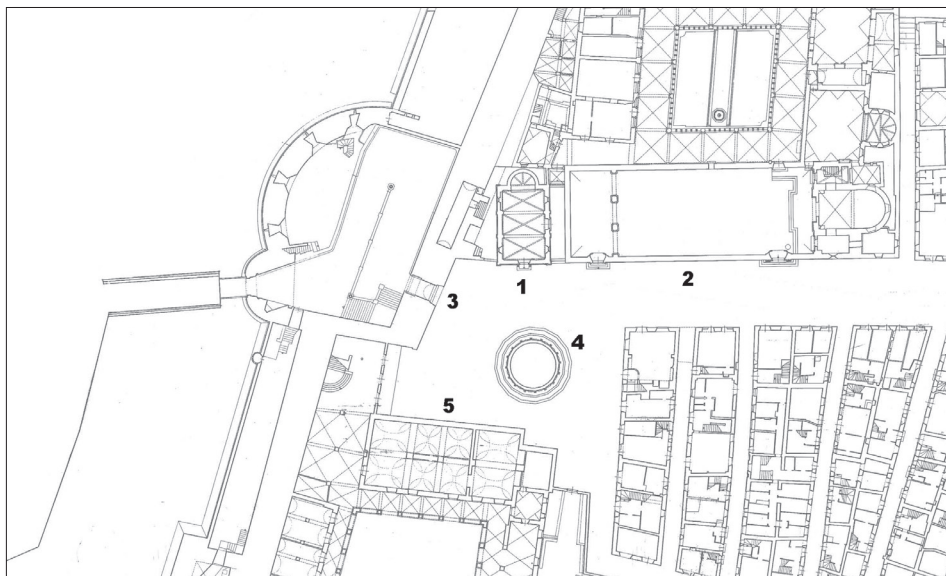
Keywords: church architecture, 16th century, Gothic, Renaissance, Petar Markov Andrijić

Uvod

Potres koji se u Dubrovniku dogodio 17. svibnja 1520. godine, na dan Uzašašća Gospodnjeg, bio je jačinom i razmjerima šteta neprijeporno najsnažniji otkako je sezalo pisano pamćenje srednjovjekovnoga grada.¹ U znak zahvalnosti što je grad ostao pošteđen od većeg razaranja i "ne bi li se od Dubrovnika odvrtila srdžba Božja", svega nekoliko

---

¹ Vicko Adamović, *O trešnjama grada Dubrovnika*, Dubrovnik: Tiskarnica Joza Flori, 1883., 12–13; Giuseppe Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa*, Ragusa: Carlo Pretner Tip. Edit., 1884., 75–77; Mijo Kišpatić, "Potresi u Hrvatskoj", *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti* 107 [Razred matematičko-prirodoslovni, 13], (1891.), 97–98; Lukša Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1955., 125–126; Lukša Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb: Odjel za likovne umjetnosti JAZU, 1958., 27.

Položaj crkve Sv. Spasa unutar urbanog tkiva

- (1. Crkva Sv. Spasa; 2. Crkva franjevačkog samostana Male braće; 3. Vrata od Pila; 4. Onofrijeva fontana; 5. Crkva samostana klarisa, desakralizirana 1806.)

dana potom, dok se zemlja još nije prestajala tresti, Vijeće umoljenih zavjetovalo se da će o javnom trošku u gradu podići crkvu posvećenu Uzašašću – Svetome Spasitelju.²

Crkva Svetoga Spasitelja ili, uobičajenije, Svetoga Spasa,³ izgrađena je između 1520. i 1534. godine na urbanistički iznimno markantnoj točki grada – u neposrednoj blizini glavnih gradskih vrata, na početku sjevernog prospekta glavne gradske ulice Place, nasuprot Velikoj Onofrijevoj fontani. Iz odabira lokacije proizašle su i orijentacija i tlocrtne dimenzije građevine. Orijentacija je određena kardinalnim pravcima urbanističke mreže

² Nella Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009., 296–299.

³ Titular crkve u hrvatskom se obliku u registrima (latinskim jezikom pisanih) odluka Vijeća umoljenih/Senata i Maloga vijeća javlja već u vremenu gradnje, 1531. i 1532. godine *officiales ecclesie Sancti Spassi (Acta Consilii Rogatorum, ser. 3, sv. 40, f. 154v)*; *fabrica ecclesie Sancti Spassi (Acta Consilii Rogatorum, sv. 41, f. 16v)*; 1532. godine *ecclesia Ascensionis sive Sancti Spassi (Acta Minoris Consilii, ser. 5, sv. 36, f. 275r)*.

Svi arhivski podaci navedeni u bilješkama ovoga rada potječu iz Fonda Dubrovačka Republika u Državnom arhivu u Dubrovniku, a prethodno su okupljeni pri izradi povijesnog pregleda za potrebe konzervatorsko-restauratorskih istraživanja Hrvatskog restauratorskog zavoda 2021. godine (voditeljica programa: Krasanka Majer Jurišić), te doneseni u elaboratu *Dubrovnik, crkva sv. Spasa. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2021. Arhitektonski nacrti crkve Sv. Spasa u ovom radu načinjeni su prema arhitektonskim snimkama tvrtke Arhitektura i arheologija d. o. o., arhitekti Pedro Gurriarán Daza, Salvador Garcia Villalobos i Nataša Ivanišević.

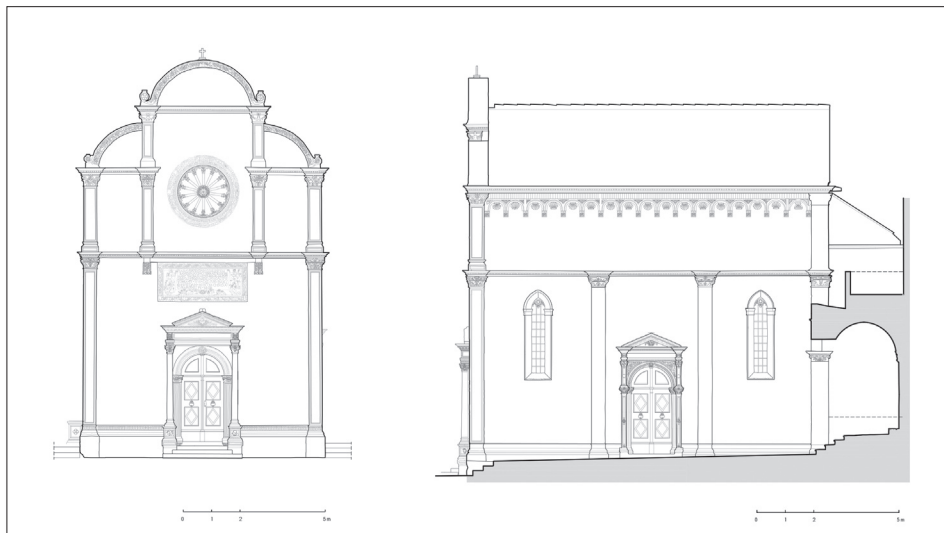

Crkva Sv. Spasa

zacrtnima regulacijom 1296. godine, a tlocrtne dimenzije raspoloživim prostorom – sa zapadne strane omeđenim gradskim bedemom nad kojim se uz glavni ulaz u grad uzdizala Kula Vrata od Pila (srušena u 19. stoljeću), a s istočne franjevačkom crkvom. Duljina građevine (od pročelja do tjemena apside približno 15 metara) stoga točno odgovara širini crkve Male braće. Dva zdanja dijeli "ulica" širine 9 pedalja (oko 2,25 m), zapravo i prolaz koji s Place vodi do ulaznih vrata samostanskoga sklopa.

Unatoč nevelikim tlocrtnim dimenzijama, dojmu monumentalnosti crkve Sv. Spasa ponajprije doprinosi kompaktnost i vertikalitet njezina samostojećeg volumena te plastička artikulacija oplošja, poglavito istančan sklad glatkih zidnih ploha, građenih savršeno obrađenim kamenim kvadrima, te virtuosno klesanih strukturalnih i dekorativnih arhitektonskih elemenata. Ploha glavnog pročelja s karakterističnim trolisnim zaključkom raščlanjena je pilastrima i vijencima, a središnja joj je os istaknuta bogatom figuralnom i florealnom skulpturalnom dekoracijom, posebice plastički najistaknutijih članova – kapitela, vijenaca i, prije svega, okvira otvora. Do praga glavnog portala, projektiranog u obliku edikule, s razine pločnika Place vode tri stube omeđene dvama slobodnostojećim stupovima. Njihove kubične baze ukrašene su maskeronima, a na kompozitnim su kapitelima između ugaonih voluta i listova akanta likovi harpija. Stupovi nose gređe snažnog plasticiteta, ukrašeno ornamentalnim motivima klasične inspiracije, natkriveno niskim, uvučenim zabatom. Ulazni otvor uokviren je kaneliranim pilastrima s kapitelima s motivom parova dupina te zaključen polukružnim lukom na čijem je zaglavnom kamenu reljefno istaknut

kristogram. U podgledu luka su kazetna polja s glavama u plitkom reljefu – licem Krista u tjemenu te licima *putta* – kerubina. Iznad niskog zabata portala u pročelje je ugrađena široka pravokutna ploča s komemorativnim natpisom na latinskom jeziku; na razvijenom

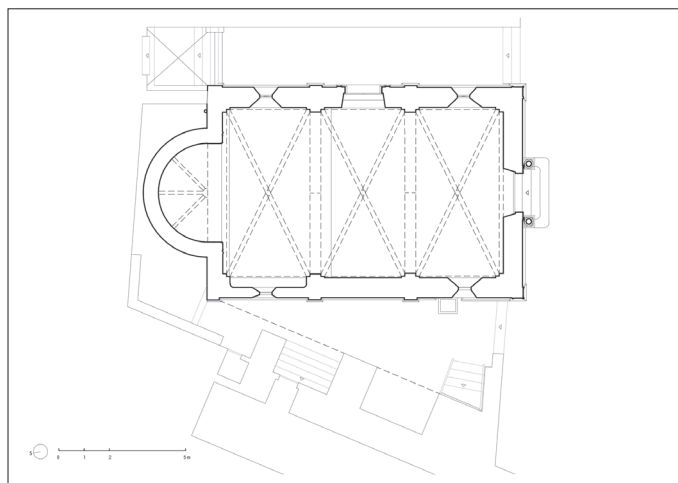
Nacrti glavnog i istočnog bočnog pročelja

svitku kojega drže krilati nagi dječaci, slovima rimske kapitale zabilježeni su najvažniji podaci o povodu, svrsi i vremenu izgradnje crkve te imena trojice providnika gradnje.

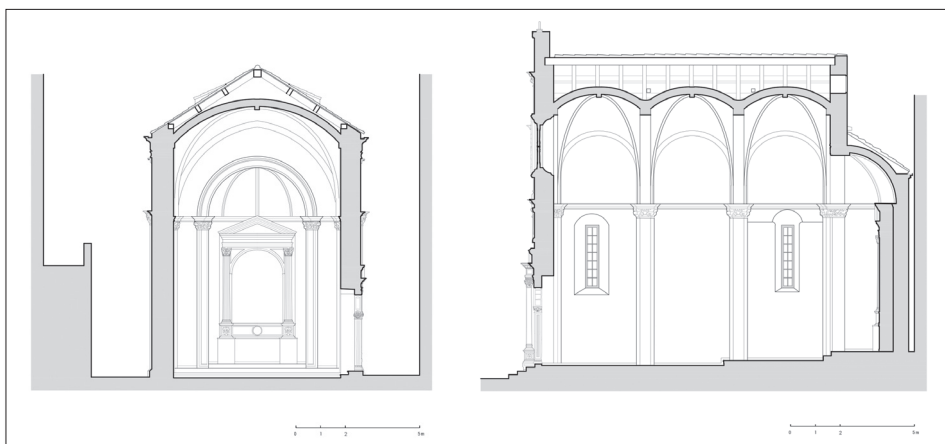
Crkva Sv. Spasa je s Place, izuzme li se nešto niža apsida na začelju, saglediva u gotovo cijelom svojem volumenu jer se osim glavnog pročelja pogledom iskosa u cijeloj duljini otkrivaju i njezine bočne stranice. Posred istočnog pročelja horizontalno razdijeljenog pilastrima na tri jednaka dijela bočni je portal također klasične inspiracije (u obliku edikule), dok su u središnjim osima dvaju postranih polja uski visoki prozori glatkih zakošenih stranica potprozornika i doprozornika, zaključeni jednostavnim monolitnim gotičkim mrežicama. I ploha zapadnog bočnog pročelja artikulirana je pilastrima i vijencem, a postrana su joj polja raščlanjena prozorskim otvorima identičnim onima na istočnom pročelju. Obje bočne fasade odgovaraju prostornoj artikulaciji unutrašnjosti te su završene vijencima slijepih lukova unutar kojih su aplicirane reljefno islesane školjke.

Unutarnji prostor crkve podijeljen je na tri traveja i nadsvođen križno-rebrastim svodovima odijeljenima glatkim kamenim pojasnicama oslonjenima na pilastre. Na sjevernom je zidu širok otvor apsida, uokviren pilastrima na kojima počiva polukružni trijumfalni luk. Apsida u tlocrtu ima oblik polukruga, a njezina je polukalota odijeljena horizontalnim vijencem i raščlanjena rebrima. U središtu apsida je renesansni kameni

oltar arhitektonskog tipa s klasičnim stupovima oslonjenim na kubične postamente s reljefnim grbovima roda Benessa. Stupovi nose vijenac sa zabatom i uokviruju središnje, polukružnim lukom zaključeno polje.

Tlocrt

Poprečni presjek s pogledom prema svetištu i uzdužni presjek

Crkva Sv. Spasa u starijim dubrovačkim povijesnim tekstovima

Višestruka simbolika koja se od samih početaka vezivala uz povod gradnje crkve Sv. Spasa – potres 1520. godine – zarana je našla odraza u tekstovima dubrovačkih povjesničara. Počevši od suvremenika tog događaja Ludovika Cerve Tuberoni (†1527.), isticani su prije svega razorna snaga potresa, strah koji je izazvao među stanovništvom, činjenica da se zemlja još dugo nije prestajala tresti te ogromni razmjeri šteta.⁴ Najsažetiji je izvještaj sačuvan u kompilatornom historiografskom tekstu nazvanom *Anali anonimnog Dubrovčanina*: na dan Uzašašća Gospodnjeg osjetilo se osamnaest udara potresa, razorene su brojne kuće vlastele i pučana, a mnoge su žene umrle od straha.⁵ Povjesničar Nikša Ragnina, također suvremenik zbivanja, u svojim je *Analima* (oko 1550.) bio nešto rječitiji.⁶ Zapisao je da su do temelja srušene mnoge kuće i oštećene brojne crkve, u prvom redu katedrala, gdje je smrtno stradao jedan čovjek, a po kućama još sedamnaest osoba. Visinu štete procjenjuje na 100.000 dukata u gradu i 50.000 dukata na izvangradskom području, ističući kako se zemlja nije prestajala tresti još idućih 20 mjeseci. Ragnina izvješćuje i da je u trešnji brdo Srđ prijetilo da će se srušiti na grad, ali je to spriječio sâm sv. Vlaho. Prema Serafinu Razziju (1595.), uz Parca je tada Dubrovniku u nevolji – prema svjedočenju nekih Turaka koji su se bili zatekli uz Vrata od Ploča – u pomoć bila pritekla i Bogorodica.⁷

Nakon redaka o potresu u svim lokalnim kronikama neposredno slijede vijesti o gradnji zavjetne crkve. Cerva Tuberon bilježi imena trojice providnika i navodi da se s otpočinjanjem gradnje Sv. Spasa zemlja napokon prestala tresti. Ragnina će uz podatke na natpisu na glavnom pročelju – o povodu i vremenu gradnje te o providnicima – zapisati da je crkva dovršena i u cijelosti opremljena 1536. godine, s troškom koji je dosegao 850 dukata. Imena providnika u svojoj *Povijesti dubrovačkih nadbiskupa* zapisao je i Serafino Razzi.⁸

⁴ *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis etc. Commentariorum De Rebus, Quae Temporibus Eius In Illa Europae Parte, Quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, Libri Undecim*, Francofurti: Impensis Claudii Marnii et haeredum Joannis Aubrii, 1603., 321–322. Prema Tuberonu, Dubrovčani su potres doživjeli kao nagovještaj još većih nevolja pa su odahnuli primivši vijest o smrti sultana Selima (u rujnu iste godine), vjerujući da je potres zapravo predskazao sultanovu smrt.

⁵ "Li Annali della Nobilissima Republica di Ragusa ...", u: *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina* [Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 14, 1], prir. Speratus Nodilo, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1883., 98, 99.

⁶ Nicolò di Ragnina, "Annali di Ragusa", u: *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina* [Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Scriptores, sv. 14, 1], prir. Speratus Nodilo, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1883., 277.

⁷ Serafino Razzi, *La storia di Ragusa: scritta nuovamente in tre libri. Preceduta dagli appunti biografico-critici del Pr. Lodovico Ferretti O. P. Con introduzione, note e appendice cronologica del Prof. G. Gelcich* [Srpska dubrovačka biblioteka, 5], Ragusa: Editrice Tipografia Serbo-Ragusea A. Pasarić, 1903., 120–121. Razzijeva povijest Dubrovnik objavljena je tiskom prvi put 1595. godine (*La storia di Ravgia. Scritta nuovamente in tre libri da F. Serafino Razzi*, In Lucca: Per Vincentio Busdraghi, 1595.).

⁸ *Narrazioni o vero storia degli Arcivescovi di Raugia scritta da F. Serafino Razzi, teologo domenicano, della provincia Romana*, u: Serafino Razzi, *Povijest dubrovačke metropolije i dubrovačkih nadbiskupa (X.–XVI. stoljeća)*, prir. Stjepan Krasić, Dubrovnik – Split: Biskupski ordinarijat i Crkva u svijetu, 1999., 132.

Dijelom na vijestima u tekstovima lokalnih kroničara, a dijelom jamačno i na živućem kolektivnom pamćenju, zasnovane su predaje o gradnji Sv. Spasa što će ih u drugoj polovici 19. stoljeća zapisati Matteo Zamagna,⁹ Stijepo Skurla,¹⁰ a potom, oslanjajući se na neku nepotpisanu rukopisnu kroniku iz 1771., i Giuseppe Gelcich.¹¹ U Dubrovniku se vjerovalo (i danas se vjeruje) da su kamenu građu za crkvu Sv. Spasa vlastitim rukama donosile dubrovačke plemkinje, po nekim verzijama i bosonogi plemići.¹² U lokalnim se predajama, međutim, javljaju i disonantni tonovi: anonimni kroničar iz 18. st. kojemu Gelcich, pišući o Sv. Spasu, prepušta riječ ustvrdio je da se gradnja crkve – u konačnici znatno skuplja no što su to odobrile vlasti – oduljila zbog toga što su providnici gradnje majstore upošljavali na svojim privatnim gradnjama.¹³

Crkva Sv. Spasa u povijesnoumjetničkoj historiografiji

Crkvu Sv. Spasa u znanstvenu je literaturu 1876. godine uveo S. Skurla. U knjizi *Ragusa: cenni storici* dubrovački kanonik-povjesničar donosi prijepis natpisa na pročelju, ističući da je riječ o zavjetnoj građevini koju ocjenjuje kao "elegantan hram, prelijep zbog čistoće svoga stila".¹⁴ Opsežnije je i pouzdanije o Sv. Spasu pisao Giuseppe Gelcich 1884. godine.¹⁵ Napomenuvši da u interijeru nema ničega naročitog i da je crkva relativno skromnih dimenzija, ustvrdio je da je posrijedi "vanjšinom možda najsavršeniji arhitektonski spomenik u Dubrovniku". Stil gradnje odredio je kao "lombardski" iz vremena kada je bio na vrhuncu.¹⁶ Pročelje Sv. Spasa Gelcich je prvi usporedio s pročeljima katedrala u Hvaru i Šibeniku, zamjerajući mu tek nesklad u proporcijama zabata glavnog portala. Pronašavši arhivski zapis o tome da je radi obnove grada poslije potresa 1520. godine u Dubrovnik iz Šibenika pozvan "neki padovanski inženjer", Gelcich je zaključio da je projektant Sv. Spasa bio Bartolomeo di Giacomo da Mestre, protomagistar šibenske katedrale sv. Jakova.¹⁷

⁹ Matteo Zamagna, *La storia di Ragusa* [pretisak izdanja iz 1869], Trieste: Società Editrice Mutilati e Combattenti, 1931., 214.

¹⁰ Stefano Skurla, *Ragusa: cenni storici*, Zagabria: A spese dell'autore, 1876., 105.

¹¹ Giuseppe Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne' suoi monumenti storici ed artistici*, Ragusa: C. Pretner, 1884., 75–76.

¹² M. Zamagna, *La storia di Ragusa*, 214; S. Skurla, *Ragusa: cenni storici*, 105.

¹³ G. Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa*, 75–76.

¹⁴ S. Skurla, *Ragusa: cenni storici*, 105. Krivo pročitavši natpis na pročelju, Skurla je netočno napisao da je potres pogodio Dubrovnik 1536. godine.

¹⁵ G. Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa*, 75–77.

¹⁶ (...) *nell'interno nulla v'ha di speciale, ed è in complesso di proporzioni relativamente assai modeste. All'esterno però è forse il più perfetto monumento architettonico di Ragusa* (...). *È dello stile lombardo de' migliori tempi.* G. Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa*, 77. Gelcich je, dakako, mislio na tzv. venecijansko-lombardski stil, nazvan po zavičaju i prezimenu glasovitog arhitekta iz 15. stoljeća Pietra Lombarda.

¹⁷ Ime protomagistra šibenske katedrale u prepisci mu je dojavio šibenski povjesničar Federico Antonio Galvani. G. Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa*, poglavlje "Al lettore" (bez paginacije).

Zahvaljujući, kako se čini, ponajprije Gelcichevu pisanju, Sv. Spas zauzet će istaknuto mjesto u prvim cjelovitijim pregledima dalmatinskih spomenika. Uz talijansku, točnije venecijansku arhitekturu, "lijepu harmoničnu formu" crkve koju je nazvao *renesansnom* vezivao je i Rudolf Eitelberger von Edelberg (1884.),¹⁸ uspoređujući Sv. Spas s venecijanskim crkvama San Zaccaria i Santa Maria dei Miracoli. Podrobniji arhitektonski opis Sv. Spasa, uključujući i dimenzije te osvrtna na elemente stila, dao je britanski arhitekt Thomas Graham Jackson (1887.):¹⁹ interijer crkve podijeljen je na tri traveja klasičnim pilastrima, ali je svodovlje gotičko; gotički su i prozori na bočnim zidovima (koje uspoređuje s onima na franjevačkoj crkvi u Hvaru) te niz visećih lukova pod završnim vijencima bočnih zidova. Motiv renesansne školjke na potonjima po Jacksonu je povezan sa srodnim rješenjem u Korčuli (na katedrali). Oblik, kako kaže, "ljupkog pročelja [Sv. Spasa] koje krase završetak glavne gradske ulice", zaključenog "polukružnim zabatom između dvije četvrtine kruga", uspoređuje s pročeljima crkava u Hvaru (katedralom) i Starom Gradu.²⁰ Zajednički im predložak pronalazi u pročelju šibenske katedrale, za koje pak naglašava da mu oblik proizlazi iz konstrukcijskog rješenja svodovlja u unutrašnjosti. Zaključno, Jackson crkvu Sv. Spasa ocjenjuje kao karakterističan primjer općenitijeg, dalmatinske arhitekture svojstvenog obilježja – da se "ustrajno pridržava starijih oblika i onda kada se umjetnost drugdje od njih udaljava".²¹

Daljnje usporedbe Sv. Spasa s crkvama u Dalmaciji donijeli su Hans Karl Eduard von Berlepsch i Friedrich Weysser u članku "Bauten in und um Ragusa" objavljenom u uglednom berlinskom časopisu *Zeitschrift für Bauwesen* (1894.).²² Osim pročelja šibenske i hvarske katedrale, kao rješenje srodno crkvi Sv. Spasa ta dvojica autora navode (prvi put) crkvu benediktinki Sv. Marije u Zadru, nalazeći im zajedničko ishodište u venecijanskoj crkvi San Zaccaria. Crkvu Sv. Spasa Berlepsch i Weysser također (na čak dva mjesta) ocjenjuju "ljupkom", a kada je riječ o arhitektonskoj artikulaciji interijera, ističu, poput Jacksona, pomiješanost dvaju stilova (renesansni pilastri i gotičko svodovlje). Isto će ustvrditi i za oblikovanje rozete na pročelju te prozora na bočnim zidovima.

¹⁸ Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Die Mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Nona, Sebenico, Traù, Spalato und Ragusa* [R. Eitelberger von Edelberg, *Gesammelte Kunsthistorische Schriften*, Bd. IV], Wien: W. Braumüller, 1884, 348. Zacijelo pogrešno čitajući natpis (koji je prethodno objavio Gelcich), Eitelberger je napisao da je crkva Sv. Spasa dovršena 1516., potom oštećena u potresu i ubrzo potom obnovljena, a iz nekog razloga nije uvažio ni Gelcichevu atribuciju Bartolomeu da Mestre. U prvom, gotovo četvrt stoljeća starijem izdanju Eitelbergerova pregleda – "Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Traù, Spalato und Ragusa", *Jahrbuch der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 5 (1861.), 129–312 – crkva Sv. Spasa se ne spominje.

¹⁹ Thomas Graham Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria: with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*, II, Oxford: Clarendon Press, 1887., 380–381.

²⁰ U potonjem slučaju vjerojatno se referira na polukružno zaključen središnji dio pročelja župne crkve sv. Stjepana u Starom Gradu na otoku Hvaru, koju je 1635./36. gradio Ivan Pomenić, no ondje bočni dijelovi pročelja svojim kosinama s apliciranim dekorativnim volutama tvore oblik trokuta, a ne četvrtine kruga.

²¹ *Like other buildings in Dalmatia, this little building is an example of the tenacity with which in that country architecture clung to the older forms when the art elsewhere was travelling away from them into newer developments.* T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, II, 381.

²² Hans Karl Eduard von Berlepsch i Friedrich Weysser, "Bauten in und um Ragusa", *Zeitschrift für Bauwesen* 44 (1894.), coll. 237–238.

U opsežnoj studiji Hansa Folnesicsa o arhitekturi 15. stoljeća u Dalmaciji (1914.) progovara se i o crkvi Sv. Spasa, premda autor zabunom navodi da je izgrađena 1620. godine.²³ Na tragu Gelcichevih prigovora i Folnesics građevini zamjera nesklad u proporcijama edikule (tj. glavnog portala) na pročelju, upozoravajući i na druga odstupanja od klasičnih arhitektonskih načela. "Trolučni" oblik pročelja vezuje, poput prethodnika, uz šibensku katedralu, a nizovima slijepih arkada pod završnim vijencima bočnih zidova ishodište nalazi u "romaničkim katedralama".

Kritiku Folnesicsove ocjene crkve Sv. Spasa kao *neklasične* građevine iznio je Alessandro Dudan (1922.).²⁴ I za njega je, dakako, trolisno pročelje Sv. Spasa bilo imitacija rješenja Jurja Dalmatinca za šibensku katedralu, pri čemu kao graditelja dubrovačke crkve s punim uvjerenjem navodi Bartolomea da Mestre.

Lokalni povjesničar Božo Cvjetković (1922.) crkvu Sv. Spasa smatra pak djelom Nikole Firentinca (!), izvedenom "prema svim umjetničkim nazorima renesansnog stila".²⁵ Kao predložak za gornji dio njezina pročelja navodi šibensku katedralu, a kao komparativne primjere – izvedene "prema formi triju okruglih vrhova, što ju je unio u arhitekturu Nikola Fjorentinac" – spominje venecijanske crkve San Michele in Isola, San Zaccaria, Santa Maria dell'Orto, Santa Maria Gloriosa dei Frari i Scuolu di San Marco te stolnu crkvu u Hvaru.

Veze između šibenske katedrale i Sv. Spasa u svom pregledu umjetnosti 15. i 16. stoljeća u Dalmaciji (1933.) ističe i Ljubo Karaman.²⁶ Kapitele nad klasičnim pilastrima dubrovačke crkve povezuje sa školom Jurja Dalmatinca, a srodnost rješenja pročelja – slijedeći Gelcicha – s boravkom Bartolomea da Mestre u Dubrovniku 1520. godine. Ocijenivši tada crkvu Sv. Spasa kao "zanimljiv primjer tipične provincijske umjetnosti", Karaman naglašava sudjelovanje domaćih radionica, uz koje vezuje prisutnost "zanimljivih gotičkih pojedinosti" u "slobodnoj kompoziciji" renesansne crkve. Prihvativši atribuciju Petru Andrijiću, zasnovanu na arhivskim podacima koje je u međuvremenu objavio Cvito Fisković, te će tvrdnje ponoviti u *Pregledu umjetnosti u Dalmaciji* (1952.),²⁷ dočim u knjizi *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva* (1963.) Karaman crkvu Sv. Spasa uvrštava u poglavlje "Sloboda stvaranja periferijske umjetnosti".²⁸

²³ Hans Folnesics, "Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV. Jahrhunderts in Dalmatien", *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes* 8 (1914.), 123, 166.

²⁴ Alessandro Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana – venti secoli di civiltà. Volume secondo: Dall'anno 1450 ai nostri giorni*, Milano: Fratelli Treves, 1922., 315, bilj. 92.

²⁵ Božo Cvjetković, "Crkva sv. Spasa u Dubrovniku", *Narodna starina* 1 (1922.), 85–87.

²⁶ Ljubo Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji: XV. i XVI. vijek*, Zagreb: Matica hrvatska, 1933., 101, 102.

²⁷ (...) povjesničaru umjetnosti pruža ta crkva zanimljiv primjer tipične domaće provincijske umjetnosti; ta renesansna građevina ima još uvijek gotičke zašiljene prozore, dapače još jednom ponavlja pod strehom motiv slijepih lukova, mio srednjovjekovnoj romanici (...). Ljubo Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji: od doseljenja Hrvata do pada Mletaka*, Zagreb: Matica hrvatska, 1952., 141–142.

²⁸ U Dubrovniku i u drugim mjestima grade se u 16. stoljeću crkve koje su po htijenju i zamisli njihovih graditelja i po svom općem dojmu renesansne, ali se na njima konzervativno održavaju, sad u većoj, a sada u manjoj mjeri, gotički

Najvažniji doprinos istraživanju crkve Sv. Spasa dao je Cvito Fisković. U radu "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku" (1947.), na temelju sustavnih arhivskih istraživanja iznio je imena uposlenih majstora i detaljnu kronologiju gradnje Sv. Spasa. Odlučno otklonivši spekulacije prethodnika o projektantskom udjelu Bartolomea da Mestre na Sv. Spasu,²⁹ Fisković je u povijesnoumjetničku literaturu uveo ime Petra Andrijića, ne samo kao graditelja crkve nego i vodećeg stvaratelja toga doba u Dubrovniku. O Sv. Spasu Fisković će još detaljnije pisati u monografiji *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku* objavljenoj iste (1947.) godine, ponovno naglašavajući autorski doprinos Petra Andrijića i karakterističan spoj renesansnih i gotičkih stilskih elemenata.³⁰ Nasuprot prethodnicima koji su tvrdili da je oblik pročelja crkve Sv. Spasa odjek onoga šibenske katedrale, Fisković upozorava na činjenicu da je šibensko pročelje dovršeno tek 1536. godine, ističući mogućnost da je utjecaj išao u suprotnom pravcu: "Graditelj šibenskog pročelja mogao je dakle da se ugleda prije u dubrovačko, nego što se je Petar Andrijić poveo za njegovim radom".³¹ Dokumentima na kojima je uspostavio kronologiju gradnje crkve i okvirno razjasnio udio pojedinih izvođača, Fisković je u knjizi pridružio i niz novih arhivskih podataka o arhitektonskim i kiparskim elementima što ih je za crkvu izradila radionica Andrijića, pridodavši i imena drugih *domaćih majstora* uposlenih na Sv. Spasu.

Crkva Sv. Spasa, "jedan od najljepših spomenika renesansnog stila u Dubrovniku",³² čiju je unutrašnjost ocijenio kao "uglavnom gotičku", poslužila je Cvitu Fiskoviću i kao jedan od oslonaca u raspravi kojom je 1953. godine svoju tezu o suživotu gotike i renesanse u dubrovačkoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća, odnosno paradigmatu "gotičko-renesansnog stila", nastojao argumentirati primjerom Divone, građene u isto doba kao i Sv. Spas – krajem drugog i u trećem desetljeću 16. stoljeća.³³ U tom tekstu Fisković, k tome, ističe portal na pročelju Sv. Spasa kao prvi primjer tipa "portala u obliku oltara".³⁴ Isto će ponoviti i u studiji o crkvi Sv. Marije u Zadru (1956.) u kojoj se Sv. Spas navodi kao komparativni primjer, ne samo zbog sličnog oblika pročelja, nego i zbog srodnog oblikovanja elemenata klesane arhitektonske dekoracije.³⁵

---

motivi: kapiteli imaju još uvijek bujno kovrčavo lišće, lukovi se šiljasto lome, zidne površine oživljuju okrugla okna s četvorolisnim otvorima, a ispod streha građevina teku nizovi slijepih lukova (Sv. Spas, Blagovijest u Dubrovniku). Ljubo Karaman, O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti, 1963., 86.

²⁹ Cvito Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", *Izdanje Konzervatorskog zavoda u Splitu* 3 (1947.), 8–10.

³⁰ Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947., 141–144, 158–162.

³¹ *Ibid.*, 143.

³² C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 8.

³³ Cvito Fisković, "O vremenu i jedinstvenosti gradnje dubrovačke Divone", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 7 (1953.), 54.

³⁴ *Ibid.*, 54.

³⁵ Cvito Fisković, "Zadarska renesansna crkva Sv. Marije", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10 (1956.), 106.

Pitanjima stilskog određenja arhitekture Sv. Spasa u nekoliko se navrata pozabavio Radovan Ivančević, usmjerivši se prije svega na pročelje crkve. Raspravljajući o stilu pročelja katedrale u Hvaru (1984.), dubrovačko je rješenje odredio kao "ranorenesansno" (nasuprot kasnorenesansnom hvarske katedrale).³⁶ Ustvrdivši što i Jackson – da trolisno pročelje crkve Sv. Spasa nije odraz arhitektonske strukture njezina unutarnjeg prostora – Ivančević zaključuje da je posrijedi fasada "hibridna u podjeli", tj. da – za razliku od gornjeg dijela pročelja – tek jedinstvenost njezina donjega dijela odgovara jednobrodnom prostoru crkve te izražava "tektonsku logiku i podudarnost 'sadržaja i forme'".³⁷ Te će zaključke ponoviti u članku "Trolisna pročelja renesansnih crkava u Hrvatskoj" (1993.), pridodavši im analizu proporcija pročelja Sv. Spasa te odnosa pročelja s arhitektonskim rješenjem interijera.³⁸ Proporcijsku analizu pročelja Sv. Spasa isti autor dopunjuje u radu iz 1998. godine, zaključivši u toj prigodi da je "ipak još uvijek riječ o tipično dubrovačkom mješovitom gotičkorenesansnom stilu", gdje se "renesansno oblikovano pročelje u kompozicijskom smislu podvrgava gotičkoj metodi projektiranja i proporcioniranja".³⁹

Renesansne je karakteristike crkve isticao i Anđelko Badurina u katalogu izložbe *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće* (1987.).⁴⁰ Pročelje Sv. Spasa za njega je "prvo renesansno" u Dubrovniku, a Petra Andrijića naziva "izrazito renesansnim majstorom" koji "ipak u pojedinostima često ustupa gotici". Poput ranijih autora, i Badurina kao mogući uzor pročelju Sv. Spasa navodi šibensku katedralu, ostavljajući, međutim, otvorenom mogućnost da se Andrijić s trolisnim rješenjem susreo "u Veneciji, Osoru ili Zadru, jer su sva ta pročelja starija od Sv. Spasa". Kao "izrazito renesansni element" ističe i polukružni tlocrtni oblik apsida, u istom razdoblju u Dubrovniku prisutan "još samo na Sv. Sebastijanu i Sv. Mariji od Kaštela". Pišući o Sv. Spasu, Badurina naposljetku podsjeća i na pročelje kapelice ljetnikovca Zamanja u Rijeci dubrovačkoj, ističući da je posrijedi jedini primjer trolisnog pročelja na izvangradskom području.⁴¹

Detaljnju analizu skulpturalne dekoracije pročelja, točnije oblikovanja kapitela edikule i glavnoga portala Sv. Spasa, provela je Nada Grujić (1997.).⁴² Ukazujući na "više tipova

³⁶ Radovan Ivančević, "Odnos pročelja i prostora hvarske katedrale i problem stilskog određenja", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 24 (1984.), 77 (bilj. 7), 82, 83.

³⁷ *Ibid.*, 83.

³⁸ Radovan Ivančević, "Trolisna pročelja renesansnih crkava u Hrvatskoj", *Peristil* 35–36 (1993.), 105–107.

³⁹ Radovan Ivančević, "Proporcije trolisnih renesansnih pročelja u Hrvatskoj", *Peristil* 41 (1998.), 65.

⁴⁰ Anđelko Badurina, "Crkva Svetog Spasa" [kataloška jedinica], u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo*, katalog izložbe, ur. Vladimir Marković, Zagreb: MTM, 1987., 327.

⁴¹ Anđelko Badurina, "Sakralna arhitektura", u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće: urbanizam, arhitektura, skulptura, slikarstvo, iluminirani rukopisi, zlatarstvo*, katalog izložbe, ur. Vladimir Marković, Zagreb: MTM, 1987., 111. Na trolisno pročelje kapelice Zamanjina ljetnikovca upozorio je još C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 164, a "kao odjek, doduše skroman, Andrijićeva pročelja crkve sv. Spasa u gradu" navodi ga i Nada Grujić, *Dubrovačka ladanjska arhitektura*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2021., 161.

⁴² Nada Grujić, "Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 21 (1997.), 12–13.

korintizirajućih, 'mješovitih' i 'maštovitih' kapitela" srodnih talijanskoj tradiciji 60-ih i 70-ih godina 15. stoljeća, zaključuje da njihov autor Petar Andrijić slijedi oblikovna načela vezana uz utjecaj modela nastalih u duhu ranorenesansnih rješenja koje su ponudili Leon Battista Alberti i Michelozzo Michelozzi. I Predrag Marković (2004.) ukrasne motive firentinskoga podrijetla (posebice motiv dupina) tumači kao "odraz prisutnosti majstora Michelozzova kruga".⁴³ Motive dupina i ptica na kapitelima edikule glavnog portala Sv. Spasa Goran Nikšić (2008.) promatra u kontekstu kontinuiteta motivike u radionicama korčulanskih majstora, nalazeći im usporedbe s arhitektonskom dekoracijom korčulanske katedrale Marka Andrijića te s onom crkve Navještenja na Pločama, koju je nakon crkve Sv. Spasa izveo Petar Andrijić.⁴⁴

Arhitekturi Sv. Spasa posvećeno je zasebno poglavlje u pregledu renesansne umjetnosti u Hrvatskoj Milana Pelca (2007.), gdje se ističe "domaća tradicija miješanja oblikovnostilskih elemenata", odnosno kasnogotički koncipiran unutarnji prostor pred kojim je "renesansna kulisa" trolisnoga pročelja. Premda kao autora crkve navodi Petra Andrijića (prema dokumentima koje je objavio Cvito Fisković), Pelc u raspravu ponovno uvodi ime Bartolomea di Giacoma da Mestre, ostavljajući otvorenom mogućnost da je talijanski majstor ipak imao udjela u definiranju oblika pročelja Sv. Spasa.⁴⁵

Unutar šire analize fenomena supostojanja gotičkih i renesansnih oblika u dubrovačkoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća (2009.), Nada Grujić dotiče i crkvu Sv. Spasa, ističući da se na njoj "uspostavlja novi, obrnuti odnos između dva stila: gotički oblici se povlače na bočne fasade i mjesto na pročelju ustupaju renesansnima".⁴⁶

Pregled saznanja o povijesti gradnje crkve Sv. Spasa prema arhivskim izvorima i literaturi posljednja je dala Emanuela Garofalo (2009.).⁴⁷ U radu o obnovi Dubrovnika poslije potresa 1520. godine, ta se autorica posebno osvrnula na kupolu crkve Sv. Spasa, povezujući tu nerealiziranu zamisao s kupolama predromaničkih građevina, tzv. južnodalmatinskoga kupolnog tipa.

⁴³ Predrag Marković, "Arhitektura renesanse u Hrvatskoj", u: *Hrvatska renesansa*, katalog izložbe, ur. Miljenko Jurković i Alain Erlande-Brandenburg, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2004., 79.

⁴⁴ Goran Nikšić, "Andrijići u Dubrovniku", u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske* [Zbornik Dana Cvita Fiskovića II], ur. Predrag Marković i Jasenka Gudelj, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008., 142, 143–144.

⁴⁵ Milan Pelc, *Renesansa* [Povijest umjetnosti u Hrvatskoj], Zagreb: Naklada Ljevak, 2007., 195. Bartolomea di Giacoma da Mestre kao autora crkve Sv. Spasa navodi i Giuseppe Maria Pilo (*Per trecentosettantasette anni: la gloria di Venezia nelle testimonianze artistiche della Dalmazia* [Arte documento: Collezione di storia e tutela dei beni culturali. Quaderni, 6], Monfalcone: Edizioni della laguna, 2000., 230), smatrajući da je Petar Andrijić samo započeo gradnju, a da je talijanski majstor bio stvarni voditelj gradnje.

⁴⁶ Nada Grujić, "Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću", u: *Sic ars deprenditur arte. Zbornik u čast Vladimira Markovića*, ur. Sanja Cvetnić, Milan Pelc i Daniel Premerl, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2009., 248.

⁴⁷ Emanuela Garofalo, "Terremoto e ricostruzione a Ragusa (Dubrovnik) nel 1520", *Città e Storia* 4/2 (2009.), 502–504. U prijevodu Nade Grujić, isti je tekst objavljen pod naslovom "Potres i obnova u Dubrovniku 1520. godine", *Dubrovnik* 26/3 (2015.), 44–62.

Historijat gradnje i opremanja crkve Sv. Spasa

Gradnja crkve

Na gradnju crkve posvećene Uzašašću Gospodnjem (Sv. Spasu) Vijeće umoljenih (Senat) svečano se zavjetovalo 22. svibnja 1520.,⁴⁸ svega pet dana poslije razornog potresa. Dva dana potom, 24. svibnja, određena je lokacija crkve, imenovani su dužnosnici koji će rukovoditi gradnjom i utvrđen je iznos inicijalnog troška.⁴⁹ Odlučeno je da se zavjetna crkva podigne na samom početku Place, "u dvorištu pokraj samostana Male braće gdje je cisterna";⁵⁰ budući da su to mjesto službenici koji su bili zaduženi za izvid ocijenili "prikladnim i dostatnim". Bez ijednoga protivnoga glasa usvojen je prijedlog da se za providnike gradnje (*provisores fabricae*) izravno imenuju trojica plemića koji su dotad, od 1515. godine, bili zaduženi za vođenje zahvata na Kneževu dvoru, a za početne je troškove odobreno 300 dukata.

Intenzivne aktivnosti na dobavi materijala i pripremi gradnje započele su u najkraćem mogućem roku. Građu za zidove providnici naručuju iz korčulanskih kamenoloma od tamošnjih kamenara; između 1. i 12. lipnja 1520. u tri je navrata s Nikolom i Andrijom Pavlovićem, Ivanom Kargom (uz jamstvo Josipa Andrijića) te Ludovikom Karlovićem ugovorena isporuka ukupno 250 sežanja (ili oko 500 dužnih metara) kamenih blokova.⁵¹

Ugovorom registriranim nepunih mjesec dana poslije potresa, 16. lipnja 1520., Korčulanin Petar Markov Andrijić obvezao se providnicima da će "prema nacrtu kojeg im je predočio" isporučiti "cijelo pročelje" crkve od korčulanskoga kamena.⁵² U dokumentu

⁴⁸ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 35, f. 227v, dokument spominje C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 9, 22 (bilj. 50).

⁴⁹ (...) *de fabricando in cortino contiguo monasterio fratrum minorum ubi est cisterna cum sabulo (...) quem locum reportaverunt officiales ad hoc deputati esse idoneum, aptum et sufficientem ad dictam fabricam et erectionem dicte capelle. Acta Consilii Rogatorum*, sv. 35, f. 228v, dokument spominje C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 158, 181 (bilj. 475).

⁵⁰ *Cisterna fratrum minorum*, izgrađena 1388.–1389., jedna je od većih javnih vodosprema srednjovjekovnog Dubrovnika. Izgrađena je na praznom prostoru između crkve Male braće i gradskog bedema na kojem se uz glavna gradska vrata uzdizala Kula Vrata od Pila. Prilaz samostanu koji je vodio uz zapadno pročelje crkve franjevac bio je već u 14. stoljeću prema cisterni ograđen zidom, vidi: Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I [Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, knj. 37], Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938., 37; III, 10, te *Odluke Veća Dubrovačke Republike*, II, prir. Mihajlo J. Dinić [Zbornik za historiju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. 21], Beograd: Srpska akademija nauka i Naučno delo, 1964., 488, 524, 535, 571, 577.

⁵¹ *Debita Notariae pro Comuni*, ser. 36.1, sv. 1, f. 178v–179r, 179v; dokument spominje C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 9, 22 (bilj. 51); *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 159, 181 (bilj. 477–479).

⁵² *Petrus quondam Marci Andrich de Curzola lapicida (...) promisit (...) dare et consignare (...) totam faciem dicte capelle cum sua porta de intaleo, rota, columnis, cornisiis, listis, pilastris et foliaminibus, designi quod ipse Petrus eis ostendit, de pulcra petra de Curzola et de pulcro laborerio et bonis iuncturis ad laudem cuiuslibet boni lapicide, omnibus expensis dicti Petri exceptis bastasiis solvendis per comune et muratoribus tantum, sed magistri scarpelli sint expensis dicti Petri (...)* *Et habeat pro toto dicto laborerio in totum ducatorum auri nonaginta (...) Declarantes latitudinem dicte faciei brachiis sexdecim in decem et septem cum sua proportione altitudinis. (...)* *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 180r; dokument je objavio C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 22 (bilj. 52).

se poimence nabrajaju klesani elementi pročelja: reljefno ukrašen glavni portal, rozeta, stupovi, vijenci, profilacije, pilastri i biljni ornamenti. Utvrđeno je da će pročelje biti širine između 16 i 17 lakata (8,2 – 8,7 m) te "razmjerne visine".⁵³ Rok isporuke nije bio definiran, a providnici su za naručeno obećali Petru platiti 90 dukata. Troškove prenošenja građe od luke do gradilišta i zidarsku radnu snagu trebala je osigurati komuna, a Petar se obvezao o svom trošku angažirati klesare.

Dana 11. kolovoza korčulanski klesar Silvestar Vitičević obećao je providnicima u roku od mjesec dana isporučiti četiri kamena okvira prozora širine jednog lakta, s doprozornicima visine četiri lakta te monolitnim natprozornicima s kapitelima i lukom, po cijeni od deset dukata.⁵⁴ Riječ je, dakako, o prozorima na bočnim pročeljima crkve. Željezne rešetke za te prozore obvezao se 24. studenog iste godine načiniti kovač Ivan Miomanović.⁵⁵ U rujnu je od kamenara Andrije Pavlovića i Ludovika Karlovića naručeno po 30 kamenova vežnjaka,⁵⁶ a u listopadu od Frane Anđelovića, također Korčulanina, još 100 sežanja kamenih blokova.⁵⁷

Prema zabilježbama o isplatama izvjesno je da je Petar Andrijić klesane elemente pročelja obećane u lipnju isporučio do 17. svibnja sljedeće godine; zaključno s tim danom, u više mu je navrata isplaćeno ukupno 188 dukata, više no dvostruko od ugovorenog iznosa.⁵⁸

Potkraj studenoga 1520. godine Senat raspravlja o daljnjem financiranju; prvotno je predloženo da se povrh dotadašnjih izdataka za gradnju crkve dodijeli još 400 dukata, ali je odobreno samo 300 dukata.⁵⁹ U zaključku se spominju troškovi "kako za crkvu, tako i za cisternu pod njom", iz čega se može zaključiti da je cisterna ispod crkve popravljena.

U proljeće sljedeće, 1521. godine od Frane Anđelovića naručuje se još građe za zidove – 40 kamenova vežnjaka,⁶⁰ a 10. rujna Senat providnicima gradnje Sv. Spasa daje

⁵³ Širina je pročelja 8,63 m, a visina 14 m (s kamenim križićem na vrhu 14,41 m).

⁵⁴ *Silvestar Vitichievich dictus Catharinovich de Curzola lapicida (...) promisit (...) dare et consignare (...) quattuor fenestras slanzatas, factas complitas, bene laboratas et de pulcra petra sine aliqua macula, latas in luce brachio uno de Ragusio et altas parestarum brachia quattuor de Ragusio, et pluri capitella et arcum in uno petio pro qualibet fenestra (...). Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 180v, dokument spominje C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 9–10, 22 (bilj. 53); *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 160, 181 (bilj. 481).

⁵⁵ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 185v, dokument spominje C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 160, 181 (bilj. 482).

⁵⁶ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 182r, dokument spominje C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 160, 181 (bilj. 484).

⁵⁷ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 183v, dokument spominje C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 160, 181 (bilj. 485).

⁵⁸ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 180r.

⁵⁹ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 35, f. 296v.

⁶⁰ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 183v.

suglasnost da "s majstorima" sklope ugovor o dovršavanju gradnje crkve, i to prema nacrtu koji im je bio predložen, "ali bez kupole".⁶¹

Još istoga je dana slijedom te odluke registriran novi ugovor s Petrom Andrijićem.⁶² Graditelj, za kojega jamče njegova braća Josip i Andrija, obvezuje se crkvu izgraditi, nadsvoditi i dovršiti (*fabricare, complere et finire*) prema spomenutom nacrtu, ali bez kupole, za iznos od 300 dukata. Posebnom klauzulom ugovora određeno je da će – bude li gradnja kupole naknadno odobrena – za taj posao dobiti još 120 dukata. Devet dana potom prethodna je odluka Senata o kupoli uistinu opozvana;⁶³ izglasano je da se kupola ipak ima graditi i to po cijeni koja neće premašiti 120 dukata – iznos koji je za eventualnu gradnju kupole prethodno obećan Petru Andrijiću.

Dinamika isplata graditelju svjedoči o intenzivnoj aktivnosti na gradilištu tijekom posljednja tri mjeseca 1521. godine. Između 17. listopada i 22. prosinca Petar je primio 297 dukata, odnosno (uz 100 dukata koje je dobio za predujam) ukupno 397 dukata,⁶⁴ ravno 97 dukata više no što je s providnicima ugovorio za gradnju crkve bez kupole (koja – kao što će se pokazati – naposljetku neće biti izvedena).

Radovi su nastavljeni u proljeće sljedeće godine. Petrov brat Josip Andrijić izjavljuje 22. ožujka 1522. da je *fabrici* Sv. Spasa dužan 25 dukata, no 16. travnja potvrđuje da je za radove na crkvi primio 20 dukata. Dana 7. svibnja i Petar potvrđuje primitak istog iznosa za radove na Sv. Spasu.⁶⁵ Nažalost, ni u jednom od tih zapisa ne precizira se na što su se točno odnosile navedene svote.

U svibnju 1522. Senat ponovno naređuje privremenu obustavu radova na svim javnim gradnjama osim Divone, oružarnice i Sv. Spasa.⁶⁶ Unatoč tome, u sljedeće dvije godine u izvorima nema nikakvih vijesti o zbivanjima na gradilištu.⁶⁷ Poslovanje Petra Andrijića zacijelo je još tijekom 1523. zapalo u probleme jer je graditelj zbog nepodmirenih dugovanja morao napustiti grad. U listopadu te godine Malo vijeće odlučuje mu produljiti jamstvo zaštite od progona zbog dugova da bi se vratio u Dubrovnik i dovršio posao na

⁶¹ (...) *de dando libertatem dominis provisoribus fabricae capelle Ascensionis Dominice quod possint convenire et achordium facere cum magistris pro complendo dictam capellam secundum modellum factum et presentatum in presenti consilio, tamen sine copula, pro quanto precio et mercato eis melius videbitur (...).* *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 36, f. 100r.

⁶² *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 190r. Ugovorom je predviđeno da će troškove prenošenja građe od luke do gradilišta snositi komuna koja će također osigurati potrebno željezo i drvo za gradnju svodova.

⁶³ (...) *de concedendo provisoribus fabricae dicte capelle Ascensionis Dominice quod possint supra dictam capellam fieri facere dictam copullam, cum hoc quod in ea non possint expendere ultra ducatos centum viginti, secundum modellum (...).* *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 36, f. 117v.

⁶⁴ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 190r.

⁶⁵ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 1, f. 191v, 193r, 194r.

⁶⁶ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 36, f. 208v. Slična je odluka bila donesena i u lipnju prethodne, 1521. godine, *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 36, f. 74r.

⁶⁷ U tom pogledu treba, međutim, upozoriti i na prazninu unutar serije *Debita notarie pro comuni*. Posljednji su zapisi u prvom svesku uneseni pod nadnevkom 7. svibnja 1522., a zapisi u drugom svesku (u kojem početnih devet stranica nedostaje) započinju s nadnevkom 26. rujna 1523.

gatu ribarnice.⁶⁸ Kako bi izbjegao dužnički zatvor graditelj početkom sljedeće godine ponovno napušta Dubrovnik. O tome doznajemo iz zaključka Senata pod nadnevkom 31. ožujka 1524. kojim je odobreno da mu se izda propusnica (salvuskondukt) za dolazak u Dubrovnik kako bi dovršio poslove na crkvi Sv. Spasa i Kneževu dvoru za što je, kako se navodi, već bio isplaćen.⁶⁹ Petar se ubrzo potom vraća u Dubrovnik gdje će se, kako se čini, zadržati i poslije isteka naznačenog roka.⁷⁰ Budući da se njegove neispunjene obveze na Dvoru u dokumentima više neće spominjati, po svemu sudeći tijekom druge polovice 1524. godine priveo je kraju poslove ugovorene na toj građevini; podataka o tome je li tada bila nastavljena i gradnja Sv. Spasa nema.

Sljedeći zapis o aktivnostima na gradilištu potječe tek iz travnja sljedeće, 1525. godine. Petrovu bratu Josipu Andrijiću tada je za neke "izvršene i buduće" radove na crkvi trebao biti isplaćen dio ukupne svote (koja se ne navodi), u visini od 10 dukata.⁷¹

Osam mjeseci potom, u prvim danima 1526. godine, problematika gradnje Sv. Spasa naći će se po prvi put na dnevnom redu Maloga vijeća. Na sjednici održanoj 2. siječnja najprije je odobreno da se Josipu ili Petru Andrijiću isplati 15 dukata, a potom je nadzornicima državnih računa naloženo da zajedno s providnicima Sv. Spasa načine reviziju računa gradnje crkve, prethodno pozvavši "klesare" (tj. braću Andrijiće) da predoče vlastite evidencije o dotad isporučenoj građi i izvršenim poslovima.⁷² Iz zaključka Senata izglasanoga sljedećeg dana, 3. siječnja, očito je da se Petar tada nije nalazio u Dubrovniku. Usvojen je, naime, prijedlog da se Petru Andrijiću, "zaduženom zbog gradnje crkve Sv. Spasa", ponovno izda propusnica, na rok od četiri mjeseca, tj. da mu se zajamči sloboda od progona, "kako zbog dugovanja državi, tako i privatnim osobama".⁷³ U zapisniku je

⁶⁸ *Acta Minoris Consilii*, sv. 34, f. 262r. Potkraj istoga mjeseca propusnicu na petnaest dana isto je tijelo odobrilo i Markovu bratu Josipu. *Acta Minoris Consilii*, sv. 34, f. 268v.

⁶⁹ (...) *de dando fidam et liberum salvum conductum ab omnibus suis debitis Petro lapicide de Corzula pro mensibus tribus proxime futuris a die qua veniret Ragusium, non obstantibus aliquibus suis debitis vel plegiariis per ipsum cuiquam factis, et hoc ut possit finire ecclesiam Gloriose Ascensionis et palatium domini pro quibus iam habuit solutionem* (...). *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 37, f. 168r, spominje E. Garfalo, "Terremoto e ricostruzione a Ragusa (Dubrovnik) nel 1520", 506 (bilj. 44). U Dubrovniku su, naime, kao i u drugim srednjovjekovnim gradskim komunama, vjerovnici imali pravo zahtijevati da se njihovi dužnici zbog nepodmirenih potraživanja smjeste u zatvor do izvršavanja svojih obveza. Izuzeće se potvrđivalo dokumentom zvanim *fida*, tj. vjera, odnosno *salvus conductus*, tj. propusnica.

⁷⁰ Dana 3. kolovoza 1524. Petar je potvrdio primitak od 5 dukata za radove na Dvoru. *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 13r.

⁷¹ Isplata je zaustavljena u Malom vijeću; *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 18v.

⁷² (...) *de faciendo polliciam de ducatis quindecim provisoribus fabrice ecclesie Sancte Ascensionis in nomine officialium laborerorum comunis pro dando Iosepho Marci Andriich de Curzola obligato cum fratribus suis pro dicta fabrica, aut Petro eius fratri. Et quod interim officiales rationum comunis simul cum dictis provisoribus debeant videre rationem dicte fabrice et debiti dictorum lapicidarum, vocando ipsos lapicidas ut producant et ostendant eorum rationes pro laboreris per eos factis et datis* (...). *Acta Minoris Consilii*, sv. 35, f. 142r, dokument spominje C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 10; *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 161.

⁷³ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 73v.

naknadno pribilježeno da je Petar došao u Dubrovnik 7. svibnja, što znači da je toga dana započeo teći i naznačeni rok.

Nepunih mjesec dana potom, 2. lipnja 1526., u Senatu se raspravljalo o kupoli Sv. Spasa; zaključak iz 1521. godine je poništen i zamisao o gradnji kupole definitivno je odbačena.⁷⁴

Izvještaj Maloga vijeća o stanju međusobnih potraživanja između komune/države i Petra Andrijića predöčen je Senatu početkom kolovoza 1526.⁷⁵ Utvrđeno je kako je dotad graditelju za poslove na Sv. Spasu, Kneževu dvoru i Divoni iz državne blagajne ukupno isplaćeno znatno više novca – čak 350 dukata – no što je bilo ugovoreno. Kada je riječ o Sv. Spasu, kod izračuna su u obzir uzeti i klesani arhitektonski elementi koje je Petar izradio i isporučio povrh onoga na što se izričito obvezao ugovorima iz 1520. i 1521. godine. Njihova je vrijednost po vještacima procijenjena na 80 dukata, a specificirano je da se taj iznos odnosi na portal na bočnoj fasadi, apsidu s vijencem i lukom, pilastre trijumfalnog luka, četiri pilastra i četiri polupilastra u unutrašnjosti crkve, menzu glavnog oltara sa stupićima, stube unutar i izvan crkve, jedan kapitel te još dva kapitela iznad glavnog oltara.⁷⁶

Neposredno po usvajanju financijskog izvještaja u Senatu je iznesen prijedlog da se graditelju naloži da u roku od tri mjeseca dovrši crkvu Sv. Spasa i vrati spomenutih 350 dukata, potom da se država – ako taj novac ne bude moguće naplatiti od Petra i njegovih jamaca (što znači njegove braće) – namiri iz imovine nadstojnika gradnje, Danijela Nikolina Restija i dvojice njegovih drugova te da, naposljetku, ostane na snazi odluka o salvuskonduktu koji je Petru odobren ranije. Prijedlog, međutim, nije dobio potrebnu većinu glasova pa je zaključeno da se odlučivanje odgodi.⁷⁷

Ipak, po svemu sudeći, gradnja se pomaknula s mrtve točke. Potkraj kolovoza odlučeno je, naime, da se graditelju produlji dopuštenje za boravak u Dubrovniku do kraja tekuće, 1526. godine,⁷⁸ a 29. studenoga za rad na crkvi isplaćeno mu je još 50

⁷⁴ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 129v.

⁷⁵ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 149v–150v; dokument je objavio C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 23–24 (bilj. 57).

⁷⁶ (...) *certi lavoreri (...) facti ultra le dicte conventione, zoe per le porte alla faza de Sancto Francesco et per la concha intorno lo altar grande cum la sua lista et arco et per li pilastri intorno lo dicto altare et per pilastri quatro et altri quatro mezo pilastri dentro ne la chiesa et per la pianca de lo altar grande cum le sue colonette de sotto et per certi schalini dentro et de fora de la dicta chiesa et certo capitello et ancora per doi capitelli sopra lo altare grande, stimate le dicte cose per piu homini pratichi in questi lavoreri sopra loro conscientia ducati ottanta (...). Ibid.*

⁷⁷ (...) *de admonendo (...) Petrum Marci Andriich quod debeat complere capellam Ascensionis Domini de omnibus laboreriis secundum pactum infra menses tres proxime futurum, attento quia habuit totam solutionem totius fabriche dicte capelle et etiam plus. Et si secus faceret quod debeat cogi ad solutionem resti debiti sui reportati superius. Et casu quo comune nostro non possit se valere super eum et plegios suos, quod tali casu debeat se valere super provisos dicte fabriche, videlicet ser Danielem Ni. de Restis et socios, secundum ordines, sine preiudicio fide seu salviconductus dati dicto Petro (...). Acta Consilii Rogatorum*, 38, f. 150r, dokument spominje C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 10, 24 (bilj. 58); C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*: 161, 181 (bilj. 491).

⁷⁸ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 160r.

dukata.⁷⁹ Krajem prosinca Senat je odobrio da se Petrov boravak u gradu produlji na još dva mjeseca, do konca veljače sljedeće godine.⁸⁰

Iz 1527., međutim, u izvorima ponovno nema nikakvih vijesti o radovima na gradnji Sv. Spasa.⁸¹ Uzrok zastoju na gradilištu zavjetne crkve ovaj je put nedvojbeno bila viša sila – velika epidemija kuge koja se u Dubrovniku pojavila potkraj 1526. i najveći intenzitet dosegla u prvoj polovici 1527. godine.⁸²

Da gradnja Sv. Spasa nije bila dovršena ni u proljeće sljedeće, 1528. godine te da je Petar Andrijić zbog neispunjenih obveza prema vlastima u međuvremenu ipak dospio u dužnički zatvor doznajemo iz dvaju zaključaka Senata s nadnevcima 19. i 26. svibnja 1528.⁸³ Prijedlog da se graditelja pusti na slobodu najprije je bio odbijen, a potom tjedan dana kasnije prihvaćen uz nekoliko uvjeta. Odlučeno je da se kao jamstvo za Petrova dugovanja uzme kuća njegove majke u Dubrovniku, da se ponovno pregledaju svi računi između države i Petra, da se iznos potraživanja namakne od prodaje spomenute kuće te da se Petar po izlasku iz zatvora smjesta prihvati posla na dovršavanju gradnje.

Slijedom toga, Malo vijeće imenovalo je potkraj lipnja trojicu vlastele koji će ponovno utvrditi iznos Andrijićeva duga.⁸⁴ Rad na crkvi, kako svjedoče arhivski zapisi, u međuvremenu je nastavljen. Petar je 3. srpnja potvrdio primitak pet dukata,⁸⁵ a sljedećeg dana Senat je naložio nadstojnicima državne oružarnice da za gradnju crkve ustupe jedno uže (za dizanje tereta) te priskrbe potrebno olovo, željezo ili broncu.⁸⁶ Potkraj listopada 1528. Petru je isplaćeno još pet dukata.⁸⁷

Nakon tog datuma u dokumentima nema nikakvih vijesti o gradnji sve do proljeća 1530. U Malom vijeću 17. ožujka te godine imenovani su revizori koji će još jednom (po treći put) pregledati račune gradnje Sv. Spasa i utvrditi dugovanje Petra Andrijića komuni (*officiales pro revidendo debitum Petri Andriich lapicide cum nostro comuni causa fabrice ecclesie Ascensionis*).⁸⁸ Budući da je to posljednja u nizu takvih odluka, za pretpostaviti

⁷⁹ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 33v.

⁸⁰ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 193r.

⁸¹ Sredinom te godine Senat je odobrio providnicima da ugovore slikanje oltarne pale, o čemu podrobnije v. u radu Tanje Trška u ovom svesku.

⁸² Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I, 92–96; Zlata Blažina Tomić, *Kacamarti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007., 147–161.

⁸³ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 39, f. 78r, 82r, dokument spominje C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 10, 24 (bilj. 58), *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 162, 181 (bilj. 492).

⁸⁴ *Acta Minoris Consilii*, sv. 36, f. 8v.

⁸⁵ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 33v.

⁸⁶ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 39, f. 96v.

⁸⁷ *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 33v.

⁸⁸ *Acta Minoris Consilii*, sv. 36, f. 135v.

je da se radilo o konačnoj bilanci, tj. da su građevinski radovi pod vodstvom Petra Andrijića prethodno bili okončani.

Posao providnika gradnje Sv. Spasa nije, međutim, bio završen. Potkraj iste, 1530. godine umire Danijel Nikolin Resti i u Senatu je ubrzo u zamjenu za njega između trojice predloženih kandidata većinom glasova izabran Nikola Martinov Gučetić.⁸⁹

Završni radovi i predaja crkve na upravljanje malobraćanima

Zaključkom Senata od 22. veljače 1531. providnicima je odobreno da "za potrebe crkve" potroše do 60 dukata,⁹⁰ ali nije precizirano čemu je točno taj iznos bio namijenjen. Na pretpostavku da je posrijedi bila gradnja krovišta upućuje posljednja vijest iz te godine: 19. prosinca Senat je naložio nadstojnicima državne oružarnice da za crkvu Sv. Spasa predaju tri tisuće crjepova.⁹¹ U oba spomenuta dokumenta titular crkve navodi se u hrvatskoj inačici – *ecclesia Sancti Spassi*.

Početak sljedeće, 1532. godine od trojice je dubrovačkih kamenara za crkvu Sv. Spasa naručeno 400 kvadratnih ploča od bijeloga kamena iz kamenoloma Budimlja, duljine stranice od jedne stope, obrađenih jednako kao "one koje se donose iz Kotora".⁹² Istim su ugovorom *pro sedilibus fiendis circum ecclesiam* naručene i kamene ploče od istoga materijala, duljine od najmanje dva lakta, širine jednoga lakta i debljine od pola stope.⁹³ Ukupna količina, tj. duljina ploča nije navedena; po svemu sudeći riječ *sediles* odnosi se na kamene elemente sokla, tj. podnožja vanjskih zidova crkve. Naknadno unesene zabilješke o isplatama potvrđuju da je do početka studenog iste godine sva klesana građa bila isporučena.

Odlukom Malog vijeća od 13. lipnja 1532. naloženo je nadstojnicima državnih vapnenica da providnicima Sv. Spasa daju 30 modija (oko 1200 kg) vapna, vjerojatno za žbukanje unutarnjih zidova i svodova.⁹⁴ Ujesen iste, 1532. godine u Senatu je

⁸⁹ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 40, f. 124r.

⁹⁰ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 40, f. 154v.

⁹¹ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 41, f. 16v. U međuvremenu je, u travnju 1531. godine, u Senatu još jednom odobreno da se Petru i Josipu Andrijiću izda propusnica, tj. zajamči zaštita od progona zbog dugova, na rok od tri mjeseca. *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 40, f. 170r.

⁹² *Nos Givan Stiepanovich de Bergato, Radoslav Ratchovich et Petar Radoevich, omnes lapicide, confitemur quod (...) habuimus et recepimus (...) ex ordine dominorum provisorum fabrice Gloriose Ascensionis ad bonum computum ducatos auri quatuor pro quibus promittimus ire Budimiam et ibi facere infrascripta laboreria de petra alba, videlicet quadros quatringsentos latitudinis unius pedis laboratos secundum formam illorum qui afferantur e Catharo, rectos et bonos (...). Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 103v.

⁹³ (...) *et de pluri pro sedilibus fiendis circum ecclesiam promittimus laborare petras illius sortis ut supra longitudinis ad minus brachiorum duorum, latitudinis vero unius brachii, grossitudinis vero medii pedis, bene laboratas et spontatas (...). Ibid.*

⁹⁴ *Acta Minoris consilii*, sv. 36, f. 292r.

providnicima odobren trošak do 100 dukata da "u Veneciji ili drugdje" kupe zlato i "ostale neophodne stvari za crkvu".⁹⁵

Posljednja arhivska vijest o radovima na Sv. Spasu nosi nadnevak 16. travnja 1534. godine: Senat je odobrio da nadstojnici državne oružarnice providnicima crkve Sv. Spasa daju "olovo za prozore", tj. za izradu armature prozorskih stakala.⁹⁶ Time su ujedno, gotovo četrnaest godina poslije potresa i donošenja odluke o otpočinjanju gradnje, radovi na zavjetnoj crkvi Sv. Spasa zaključeni.⁹⁷

Dvije godine potom, 27. travnja 1536., upravljanje crkvom uz obvezu služenja svakodnevnih misa Senat povjerava redovnicima samostana Male braće.⁹⁸ Franjevcima je zauzvrat obećana godišnja naknada u visini od 20 perpera te još pet perpera koje će im svake godine darovati knez kada s Malim vijecom bude pohodio crkvu na dan Uzašašća.⁹⁹

O kamenoj liturgijskoj opremi interijera crkve u 16. stoljeću

O liturgijskoj opremi interijera Sv. Spasa – izuzmemo li oltarnu palu Uzašašća Kristova¹⁰⁰ – u dokumentima iz vremena gradnje gotovo da i nema vijesti. Tek, u reviziji računa gradnje crkve iz 1526. godine, među klesarijama koje je (povrh onoga na što se bio obvezao ugovorima 1520. i 1521.) isporučio Petar Andrijić, navodi se i menza glavnog oltara sa stupićima (*pianca de lo altar grande cum le sue colonette de sotto*).¹⁰¹

⁹⁵ (...) *de dando libertatem officialibus templi Ascensionis quod possint mittere Venetias aut alio emptum aurum et alias res necessarias pro dicta ecclesia a ducatis centum infra prout eis melius videbitur* (...). *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 41, f. 125r.

⁹⁶ (...) *de dando libertatem dominis provisoribus armamenti quod ipsi possint consignare officialibus ecclesie Ascensionis unam petiam plumbi pro usu fenestrarum dicte ecclesie* (...). *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 42, f. 22v.

⁹⁷ Kao godina dovršetka gradnje u literaturi se najčešće navodi 1528., vidi: A. Badurina, "Crkva Svetog Spasa" [kat. jedinica], 327; G. M. Pilo, "Per trecentosettantasette anni": *la gloria di Venezia nelle testimonianze artistiche della Dalmazia*, 230; M. Pelc, *Renesansa*, 195. Da je gradnja crkve trajala 16 godina, zacijelo preuzevši podatak iz "Anala" Nikše Ragnine (Nicolò di Ragnina, "Annali di Ragusa", 277) napisali su T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, 380 i Vice Adamović, *Život i rad Giva Frana Gundulića i kratak opis poglavitijeh zgrada Dubrovnika*, Dubrovnik: D. Pretner, 1893., 43.

⁹⁸ (...) *de conferendo venerabilibus fratribus Sancti Francisci ecclesiam a dominio nostro fabricatam sub nomine Ascensionis Domini nostri Ihesu Christi* (...) *de dando in elemosinam predictis fratribus Sancti Francisci iperperos viginti pro missis quas quotidie celebrabunt in dicta ecclesia Ascensionis et dominus rector cum suo consilio annuatim in festo dicte ecclesie debeant sibi offerre iperperos quinque ultra dictos iperperos viginti et dicti fratres habeant curam gubernandi dictam ecclesiam* (...). *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 42, f. 281v.

⁹⁹ Podrobnije o procesiji na taj blagdan vidi: N. Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*, 298, 413.

¹⁰⁰ O oltarnoj pali crkve Sv. Spasa, naručenoj 1527. godine od urbinskog slikara Pierantonija Palmerinija v. rad Tanje Trška, "Oltarna pala Pierantonija Palmerinija u crkvi Sv. Spasa u Dubrovniku", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, u ovom broju.

¹⁰¹ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 150r. Na temelju šturog navoda u dokumentu može se pretpostaviti da je Andrijićev oltar za crkvu Sv. Spasa pripadao generičkoj skupini (gotičkih) oltara tipa *Tischaltar*, s masivnom kamenom menzom oslonjenom na stupiće povezane arkadicama, poput oltara u donjoj crkvi sv. Franje u Assisiju, vidi: Joseph Braun, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, I, München: Alte Meister Guenther Koch & Co., 1924., 177, T. 24.

Postamenti stupova kamene konstrukcije današnjega glavnog (i jedinog) oltara crkve, podignutog na zidanom stipesu, ukrašeni su reljefnim grbovima vlasteoskog roda Benessa. Nedoumice koje su proizlazile iz te činjenice – budući da je pravo juspatronata nad zavjetnom crkvom imala Republika – razriješene su pronalaskom dvaju dokumenata koji otkrivaju da se taj oltar nekoć nalazio na bočnom zidu crkve. Potkraj veljače 1532. u

Apsida s oltarom Frana Pankracijeva Benesse (izvorno bočnim oltarom)

Senatu je, naime, uglednom dubrovačkom plemiću Franu Pankracijevu Benessi odobreno da u crkvi Sv. Spasa na vlastiti trošak podigne "kapelu i oltar".¹⁰² Slijedom te odluke knez i Malo vijeće početkom su ožujka u Benessinoj nazočnosti na licu mjesta odredili točnu poziciju oltara – uza zid središnjeg traveja, nasuprot bočnom ulazu u crkvu – i formalno uveli Benessu u posjed toga mjesta u crkvi.¹⁰³ Budući da prvospomenutom zaključku ne prethodi, kao što bi bilo za očekivati, Benessina molba, motivi njegova traženja (i eventualne "protučinidbe") – izuzmemo li, dakako, vjerske pobude – za sada ostaju nepoznati. Isto vrijedi i za motive Senata koji je, sa samo dva protivna glasa, Benessi odobrio da u državnoj crkvi podigne vlastiti, privatni oltar. Posrijedi je, naime, svojevrsan presedan; takav slučaj, koliko nam je poznato, drugdje u Dubrovniku nije zabilježen. Odgovore na pitanja o točnom vremenu nastanka i autorstvu Benessina oltara u crkvi Sv. Spasa zacijelo će pružiti buduća arhivska istraživanja. Za sada je izvjesno samo da je bio posvećen Navještenju, ali i to da nije bio dovršen za Benessina života. Oporukom sastavljenom 6. srpnja 1536., tri i pol mjeseca prije smrti, Frano Pankracijev Benessa ostavio je, među inim, legat od 100 dukata da se u crkvi Sv. Spasa načini oltar "s prikazom Navještenja".¹⁰⁴ Kameni oltar naručit će i postaviti izvršitelji njegove oporuke – prokurator crkve sv. Vlaha.

Za razliku od Benessina oltara – oltara tzv. arhitektonskog tipa – nad menzom glavnog oltara koji je isklesao Petar Andrijić nije stajala kamena konstrukcija retabla. Oltarna pala Pierantonija Palmerinija naručena 1527. godine imala je, naime, drveni okvir koji je 1528. godine izradio drvodjelac Zanetto Francescov del Coro iz Ancone.¹⁰⁵ Okvir se, nažalost, nije sačuvao, ali već same dimenzije oltarne slike (307 x 255 cm) govore da je prvotni glavni oltar Sv. Spasa bio osjetno veći od današnjeg (nekoć bočnog) oltara.

Da se u interijeru Sv. Spasa nalazila i ograda svetišta doznajemo iz nekoliko dosad neuočenih dokumenata iz 1565. godine, kada je – slijedom zaključka Senata – ograda (*chorus*) popravljena.¹⁰⁶ Nažalost, u zapisu o tome, kao i u odluci Malog vijeća da se za

¹⁰² (...) *de concedendo ser Francisco Pancratii de Benessa quod ad suas expensas possit facere in ecclesia Ascensionis in muro qui vergit ad partem ponentis unam cappellam cum altari prout ei melius videbitur et placebit et quod dominus rector et Consilium possint dicto ser Francisco assignare locum dicte cappelle et altaris prout eis melius videbitur (...). Acta Consilii Rogatorum, sv. 41, f. 35r.*

¹⁰³ *Magnificus dominus rector Antonius lu. de Gondula et eius consilarii in executionem partis Consilii Rogatorum capte die 26 Februarii 1532 (...) fuerunt personaliter in ecclesia Ascensionis sive Sancti Spassi et ibi omni adtributa diligentia viderunt in qua parte essent aptius et commodius erigere altare et cappellam concessam ser Francisco Pancratio de Benessa et sic, dicto ser Francisco ibi presente et acceptante, consignaverunt et consignant arcum et partem qui sive que est in medio in muro qui est a parte ponentis, qui arcus sive pars est e regione sive contra portae existentis in muro a parte levantis dicte ecclesie, in qua parte sive arcu dictus ser Franciscus possit facere ad omnem suam voluntatem altare et capellam secundum tenorem dicte partis Consilii rogatorum (...). Acta Minoris Consilii, sv. 36, f. 275r.*

¹⁰⁴ (...) *Item lasso ducati cento che si faccia uno altare con la figura di la Annunciazione in la chiesa di la Ascensione in Raugi, in quello loco quale mi fu concesso per el Magnifico Consiglio de pregai del 1532 (...). Testamenta notariae, ser. 10.1, sv. 37, f. 59v–60r.*

¹⁰⁵ *Debita Notariae pro Comuni, sv. 2, f. 39v.*

¹⁰⁶ (...) *de dando libertatem magnifico domino rectori et consilii uz possint ordinem dare ut chorus ecclesiae Ascensionis adaptetur modo et forma prout sibi melius et commodius videbitur (...). Acta Consilii Rogatorum, sv. 57, f. 194v.*

Trag ograde svetišta na pilastru uz istočni bočni portal

taj posao angažira *lapicida* Ivan Klisac (Ivan Stjepanov),¹⁰⁷ te potvrdama o isplatama koje su uslijedile,¹⁰⁸ izostaju bilo kakve podrobnije obavijesti o njezinu izgledu. Od ograde nisu sačuvani nikakvi materijalni ostaci. Bila je, dakako, građena kamenom, a o njezinu mjestu u interijeru i približnoj visini možemo suditi po tragovima na unutarnjim polupilastrima središnjeg traveja crkve, čiji su bridovi kod postavljanja ograde bili otklesani do visine od približno 130 cm, na što upućuju umeci od druge vrste kamena

¹⁰⁷ (...) *de dando libertatem officialibus laborerorum ut possint dare Ioanni Clisaz lapicidae iperperos viginti pro parte et ad bonum computum pretii et solutionis pro adaptatione chori in ecclesia Ascensionis facienda (...). Acta Minoris Consilii*, sv. 47, 245v.

¹⁰⁸ *Ioannes Stephani lapicida sponte confessus est habuisse et accepisse a ser Nicolino Fr. de Gondula et socii officialibus scriptae laborerorum scutos auri septem ad bonum computum suae mercedis pro fabricando choro ecclesiae Ascensionis Christi (...). Debata Notariae pro Comuni*, sv. 4, f. 191r. Iz dvaju je dokumenata razvidno da je Ivan Clisaz identičan Ivanu Stjepanovu, zabilježenome 1561. godine kao jednom od dvojice partnera naturaliziranog dubrovačkog klesara i arhitekta francuskog podrijetla Jakova de Spinisa u ugovoru za popravak općinskih kuća. Nekoliko godina kasnije, 1564., Spinis će (samostalno) ugovoriti i izradu oltarne pregrade (kora) za crkvu sv. Roka, vidi: C. Fisković, "Les artistes français en Dalmatie du XIVe au XVIIe siècle", *Annales de l'Institut français de Zagreb* n. s. 14–17 (1964.–1965.), 37; Danko Zelić, "Short-lived *Opera bella e buona*: the 1564 Chancel Screen of the Church of St Roch in Dubrovnik", u: *Scripta in Honorem Igor Fisković*, ur. Miljenko Jurković i Predrag Marković, Zagreb – Motovun: University of Zagreb, International research center for Late Antiquity and the Middle Ages i Faculty of Humanities and Social Sciences, 2016., 271–281.

kojima su poslije uklanjanja ograde nadomješteni nedostajući dijelovi. Ograda je, dakle, bila postavljena po cijeloj širini unutrašnjosti, tik iza bočnih vrata crkve, dijeleći prostor traveja svetišta, tj. sjevernog dijela crkve, izdignutog za visinu jedne stube, od južnog, ulaznog dijela duljine dvaju traveja.

Budući da se ograda u dokumentima iz vremena gradnje ne spominje, zasigurno je riječ o naknadno interpoliranoj konstrukciji. Do toga je zacijelo došlo poslije 1536. – godine u kojoj je zdanje prepušteno na upravu franjevcima samostana Male braće.¹⁰⁹

Proturječja i glavni akteri gradnje

Među dubrovačkim sakralnim zdanjima koja su joj neposredno prethodila i koja će nakon nje uslijediti, crkva Sv. Spasa ističe se neusporedivo višom razinom arhitektonske ambicije, očitom već na pročelju, u Dubrovniku dotad neviđenog trolisnog oblika i bogate, virtuozno izvedene kamenoklesarske dekoracije. Nasuprot samom zdanju – koje to svojom arhitekturom ni na koji način ne otkriva – arhivske vijesti nedvosmisleno govore o tome da su gradnju Sv. Spasa već tijekom 1522./23. godine snašle poteškoće koje će, s promjenljivim intenzitetom, potrajati do samoga kraja radova, 1534. godine. U mnogim su segmentima tog pothvata, k tome, gotovo od samoga početka primjetna znatna, upravo iznenađujuća odstupanja od uobičajene dubrovačke prakse u upravljanju javnim gradnjama. Ostavimo li po strani otegotne okolnosti objektivne naravi – u prvom redu veliku epidemiju kuge koja je Dubrovnik pogodila 1526./27. godine – na dinamiku gradnje, a nedvojbeno i na konačan izgled zdanja, utjecao je stjecaj različitih okolnosti o kojima su u dokumentarnoj građi nažalost sačuvane samo indicije; u zapisnicima Senata nisu, naime, bilježene rasprave o uzrocima poteškoća na gradilištu, nego zaključci kojima su se nastojale umanjiti njihove posljedice. Knjigovodstvenim neregularnostima, evidentnima već u prvoj godini gradnje, ubrzo će se pridružiti i ozbiljni problemi u poslovanju graditelja Petra Andrijića, odnosno likvidnosti njegove tvrtke.

S obzirom na rigorozne standarde raspolaganja javnim novcem koje je dotad već stoljećima usavršavala dubrovačka trgovačka aristokracija, financijsko-administrativna proturječja oko gradnje Sv. Spasa doista su teško objašnjiva. Na to da su zbivanja na gradilištu i oko gradilišta Sv. Spasa izazivala negativne reakcije suvremenika i da je niz "afera" u konačnici poprimio razmjere svojevrsnog skandala, upućuju, naposljetku, neizravna, ali zbog toga ništa manje važna svjedočanstva u lokalnoj povijesnoj predaji. Gotovo dva i pol stoljeća poslije dovršetka crkve, anonimni Gelcichev kroničar na prvome

---

¹⁰⁹ Postoji mogućnost da je podizanje ograde bilo povezano s nazočnošću bratovštine Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije za koju je poznato da je, od nekog neutvrđenog datuma, imala sjedište u crkvi Sv. Spasa; *terminus ante quem* je za sada 1621. godina, vidi: N. Lonza, *Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*, 278–279.

mjestu ističe odgovornost providnika: po njemu je umjesto odobrenih 1.500 dukata za gradnju i opremanje crkve utrošeno naposljetku čak 2.500 dukata, a crkva ni deset godina poslije početka radova još uvijek nije bila dovršena jer su providnici upošljavali "majstore" na vlastitim privatnim gradnjama.¹¹⁰

Treba se, dakle, zapitati u kojoj je mjeri zasluge za nastanak crkve Sv. Spasa kakvu danas poznajemo, ali i odgovornost ("krivicu") za nevolje tijekom gradnje, moguće pripisati svakome od glavnih aktera pothvata ponaosob – inicijatorima/investitorima (dubrovačkim vlastima, ponajprije Vijeću umoljenih/Senatu), potom voditeljima (providnicima) gradnje kao nalogodavcima te, naposljetku, glavnom ugovaratelju i izvoditelju radova, graditelju i klesaru Petru Andrijiću.

Senat

Već na samom početku, donoseći odluku o providnicima gradnje Sv. Spasa, Senat je odstupio od uobičajenog postupka. Članovi tročlanih kolegijalnih tijela koja su rukovodila javnim gradnjama u pravilu su, naime, birani glasanjem kuglicama i to između desetak i više predloženih kandidata.¹¹¹ Nasuprot tome, u Senatu je tom prigodom izravno predloženo, a potom i jednoglasno usvojeno da se na dužnost providnika gradnje Sv. Spasa imenuju trojica vlastele kojima je od 1515. godine bilo povjereno vođenje radova na Dvoru.¹¹² Takav je odabir prije svega bio pragmatičan i u njemu se ogleda odlučnost senatora da se gradnja Sv. Spasa započne i privede kraju u najkraćem mogućem roku. Providnicima su dane pune ovlasti, a za početne je troškove odobren iznos od 300 dukata.

Potkraj iste, 1520. godine, Senat za nastavak gradnje odobrava još 300 dukata, a u rujnu 1521. daje suglasnost providnicima da "s majstorima" ugovore dovršavanje crkve prema projektu koji im je predočen – ali bez kupole. U ugovor s graditeljem Petrom Andrijićem dodana je, međutim, klauzula kojom se graditelj obvezao da će, promijenili Senat o tome svoj stav, izgraditi i kupolu. I doista, u Senatu je desetak dana kasnije odobrena gradnja kupole. O tome da je gradnja zavjetne crkve bila jedan od glavnih prioriteta komune/države svjedoči i činjenica da je Sv. Spas, zajedno s Divonom i Dvorom, u nekoliko navrata, 1521. i 1522. godine, izuziman od odluka o privremenoj

¹¹⁰ (...) *chiesa in onore del Salvatore, per la cui fabbrica da esso governo fu terminato di spendere ducati mille e cinquecento* (...) *Per la fabbrica di questa chiesa furono fatti Provveditori* (...) *Questi nobili portarono nel conto la spesa che ascendeva a più di duemila e cinquecento ducati; e così lentamente fu fabbricata, che non fu terminata in dieci anni* (...) *Adoperarono li maestri nelle loro fabbriche* (...). G. Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne' suoi monumenti istorici ed artistici*, 76.

¹¹¹ Kada je riječ o crkvama, tako su, primjerice, 1533. godine birani voditelji gradnje crkve sv. Roka i crkve Blagovijesti na Pločama, u oba slučaja između devet predložnika, vidi: *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 41, f. 195v, 208v.

¹¹² *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 33, f. 184v–185r. Treba upozoriti da su i tada, 1515. godine, ista trojica bila izravno predložena za providnike gradnje, sa širokim ovlastima.

obustavi financiranja svih javnih gradnji,¹¹³ nedvojbeno izazvanih visokim troškovima poslijepotresne obnove grada.¹¹⁴

Sve do ožujka 1524., kada je Petru odobren prvi u nizu salvuskondukata u kojem se izričito navodi da je po dolasku u Dubrovnik dužan nastaviti s radom na crkvi, u zapisnicima Senata nema vijesti o Sv. Spasu.¹¹⁵ Početkom 1526. zatražena je službena revizija računa između države i Petra Andrijića. Premda se na prvi pogled može učiniti znakovitim da to nije učinjeno u Senatu nego u Malome vijeću, ta činjenica po svemu sudeći nije od veće važnosti.¹¹⁶ U lipnju iste godine u Senatu je definitivno odbačena zamisao o gradnji kupole, a nedugo potom i prihvaćen izvještaj nadzornika državnih računa u kojem je utvrđeno da Petar državi duguje oko 350 dukata; gotovo polovica tog iznosa, 168 dukata, odnosila se na preplaćene radove na Sv. Spasu. Otada nadalje gradnja crkve Sv. Spasa naći će se na dnevnom redu Senata samo kada je trebalo odlučivati o propusnicama Petru Andrijiću ili odobravati materijal i daljnje izdatke kako bi se gradnja privela kraju.

Providnici gradnje – Danijel Nikolin Resti, Petar Junijev Sorgo i Damjan Ivanov Menze

Providnici gradnje Sv. Spasa bijahu pripadnici najuže dubrovačke upravljačke elite. U vrijeme gradnje Sv. Spasa sva trojica bili su u zreloj životnoj dobi: najstariji, Danijel Nikolin Resti (1452.–1529.),¹¹⁷ zašao je u osmo desetljeće života, a Petar Junijev Sorgo (oko 1472.–1535.)¹¹⁸ i Damjan Ivanov Menze (oko 1474.–1540.)¹¹⁹ bili su u svojim pedesetim godinama. Tijekom trećeg desetljeća 16. stoljeća sva trojica obnašali su najviše javne dužnosti: birani su za suce kaznenog i građanskog suda, malovijećnike, senatore, providnike grada te naposljetku i za dubrovačke knezove.

Drugim riječima, providnici Sv. Spasa nisu bili samo predstavnici i ovlaštenici naručitelja – Dubrovačke Republike – nego su bili u poziciji da mogu utjecati, a to su

¹¹³ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 36, f. 74r, 195r, 208v.

¹¹⁴ Još u travnju 1521. godine na traženje Senata (*Acta Consilii Rogatorum*, sv. 36, f. 46r) Malo je vijeće imenovalo povjerenstvo *ad videndum diligenter expensas omnes quas facit ad presens comune nostrum in laboreris et reparationibus in civitate et intratas dicti comunis excipiendo dohanam maiorem et reportandum particulariter et distincte ad Consilium rogatorum*. (...) *Acta Minoris Consilii*, sv. 34, f. 50r.

¹¹⁵ Jamstva dužnicima u Dubrovniku redovito su odobravana na rok od 15 dana i to u Malom vijeću, no zbog specifične situacije oko gradnje Sv. Spasa višemjesečna jamstva Petru Andrijiću odobravana su u Senatu.

¹¹⁶ Podrobnije o cirkulaciji dubrovačkih patricija između najviših javnih funkcija i članstvu u vijećima, vidi: Nella Lanza, "Dubrovački patriciji pred izazovom prava (druga polovica 14. i 15. stoljeće)", *Acta Histriae* 16/1–2 (2008.), 125.

¹¹⁷ Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, Svezak 6 – Odabrane biografije (Pi–Z)*, Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2015., 137.

¹¹⁸ Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika, Svezak 3 – Vlasteoski rodovi (M–Z)*, Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2012., 273.

¹¹⁹ *Ibid.*, 58.

neprijeporno i činili, na donošenje svih odluka u svezi s gradnjom crkve. Dakako, ne treba sumnjati da su sva trojica bili odlično upućeni u problematiku građenja i upravljanja gradnjom. Zamašni i dugotrajni radovi na obnovi Dvora kojima su rukovodili od 1515. godine nedvojbeno su u svakom pogledu bili složeniji i zahtjevniji od gradnje zavjetne crkve. Uz dokazano iskustvo, važnu je ulogu neprijeporno imala i "uigranost" providnika.

Posao oficijala gradnje nije bio jednostavan; trebalo je osigurati stalnu potporu tijela javne uprave, u prvom redu Senata, pobrinuti se za stabilan dotok novca, ugovoriti izradu, pravovremenu dopremu i ugradnju kamenih elemenata konstrukcije i dekoracije. Najvažnije je jamačno bilo pronaći i angažirati adekvatnu, kvalificiranu radnu snagu – arhitekta, graditelje i kamenoklesare. Nakon otpočinjanja radova, umijeće upravljanja gradnjom podrazumijevalo je u prvom redu održavanje dinamike aktivnosti na gradilištu; vjerojatnost da će se u gradnji pojaviti poteškoće bila je, kako je vrijeme odmicalo, sve veća. Konačan ishod, dovršeno zdanje, uvijek je – kako će se to pokazati i kod Sv. Spasa – bio rezultat kompromisa. Bilo da je riječ u Dvoru ili o Sv. Spasu, trojici imenovanih providnika glavni su prioriteti bili pod svaku cijenu – pa i pod cijenu administrativnih neregularnosti – održavanje tempa gradnje i zadržavanje glavnoga graditelja, Petra Andrijića, na gradilištu. Samo time, naime, možemo tumačiti to da isplate graditelju već zarana počinju znatno premašivati iznose određene ugovorima. Nalozi za isplate koje su davali providnici očito su na nižim razinama bespogovorno izvršavani. Ništa, međutim, 1520. i 1521. godine nije upućivalo na to da će se gradnja oduljiti još desetak godina. U konkretnom slučaju, dakako, ne vjerujemo – kao što je to vjerovao anonimni Gelcichev kroničar – da isključivu krivicu za propuste kod gradnje Sv. Spasa (ukupan trošak i dugo trajanje) treba pripisati providnicima, nego želimo istaknuti da historijat gradnje Sv. Spasa jasno svjedoči o njihovom društvenom autoritetu i, posljedično, o njihovoj "nedodirljivosti".

Kada je riječ o "građevinskim" kompetencijama trojice providnika, u povijesnoumjetničkoj je literaturi u tom pogledu bilo govora samo o Petru Junijevu Sorgu. Osim angažmana na Dvoru i na Sv. Spasu, Sorgo je istodobno, 1521. godine, bio jedan od trojice providnika radova na Arsenalu,¹²⁰ a nekoliko je godina ranije započeo graditi i vlastiti reprezentativan ljetnikovac na lapadskoj obali, na južnoj strani gruške luke (danas zvan Ljetnikovac Sorkočević).¹²¹ Uspoređujući arhitektonska obilježja navedenih građevina, njegove je "stilske" predilekcije, odnosno "naručiteljski profil", nastojao rekonstruirati Cvito Fisković.¹²²

¹²⁰ Cvito Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu)*, Split: Historijski institut JAZU u Dubrovniku, 1966., 8, 62 (bilj. 33).

¹²¹ *Ibid.*, 8.

¹²² (...) *On je, dakle, u isto vrijeme, vjerojatno po uputi vlade, poštovao tradiciju srednjovjekovnog graditeljstva i prihvaćao renesansu kao i na svom ljetnikovcu gdje se gotički prozori prepliću s renesansnim arkadama.* (...). *Ibid.*

Čini se da i u predaji koja teškoće u gradnji Sv. Spasa tumači time da su providnici "upošljavali majstore na svojim privatnim gradnjama" ima zrnce istine, doduše samo jedno. U travnju 1524. godine Petar Andrijić potvrdio je primitak 57 dukata za klesarske poslove na kući Damjana Ivanova Menze, pristajući na to da kvalitetu radova završno ocijene Petar Junijev Sorgo i sam naručitelj.¹²³ Premda su Petar i/ili njegova braća bili angažirani na svim javnim gradnjama koje je vodio Petar Sorgo, nema podataka da je ikoga od njih bio zaposlio na gradnji svojega ljetnikovca.

Nepoznati kroničar kojega citira G. Gelcich o providnicima je zapisao i da su svoja imena – želeći ih učiniti besmrtnima – dali uklesati na kamenu ploču postavljenu na pročelju, ali i da su (u historiografski poučnom obratu) naknadno "kažnjeni" brisanjem imena s ploče na crkvi. Do toga u stvarnosti nije došlo; imena providnika Sv. Spasa ostala su ovjekovječena u natpisu na pročelju.

AD AVERTENDAM COELESTEM
IRAM IN MAXIMO TERRAE TREMORE
HANC SACRAM AEDEM · SE(natvs) · RHA(cusinvS) VOVIT
ANNO A CHRISTI · NATALI · DIE · D · XX
SVpra · M · XVI · CAL(endis) · IVN(ii) · DAN(iel)
RHES(tivs) · ET DAM(ianvs) · MIN(tivs) · FACIENDAM
CVRARVNT · ET PE(trvs) · SEOR(givs) ·

U mnogostoljetnoj povijesti Republike sličnih je svjedočanstava, kada je riječ o javnim gradnjama, iznimno malo.¹²⁴ Natpis s imenima providnika na crkvi Sv. Spasa jedini je takav sačuvan u gradu, a svi ostali nalaze se na udaljenim dijelovima dubrovačkog teritorija.¹²⁵ U dokumentima iz vremena gradnje, međutim, natpisna se ploča, kao ni sam natpis, ne spominju.

O društvenom autoritetu trojice providnika, napokon, jasno govori i činjenica da ih Senat neće sankcionirati za neregularnosti u vođenju gradnje Sv. Spasa. O njihovoj odgovornosti za negativan financijski saldo pothvata nedvojbeno se raspravljalo neposredno po prihvaćanju izvještaja o stanju računa crkve 1526. godine, no prijedlog koji je tada stavljen na glasanje – da se država namiri iz imovine trojice providnika ako dugovanje Petra Andrijića ne bude moguće naplatiti od njega samoga ili njegovih

¹²³ *Diversa Notariae*, ser. 26, sv. 98, f. 35v. Podatak i signaturu donosi C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 154, 180 (bilj. 456).

¹²⁴ Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik: Historijski institut JAZU, 1955., 69; C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 86; C. Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*, 8, 61 (bilj. 30).

¹²⁵ Dva do danas sačuvana natpisa postavljena su na Kneževu dvoru na Šipanu (1450. godine) i na fontani u Stonu (1581. godine). C. Fisković, "Likovna baština Stona", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 22–23 (1985.), 84 (bilj. 27), navodi još i natpis s imenima oficijala na tvrđavi Podzvizd, iz 1459. godine, koji se nije sačuvao, ali ga je zabilježio Ivan Marija Mattei.

Natpis na pročelju

jamaca – nije dobio potrebnu većinu glasova. Pravila, bila ona pisana ili nepisana, zacijelo nikad i nigdje, pa ni u Dubrovniku u vremenu Republike, nisu za sve – pa ni za pripadnike vlasteoske elite – vrijedila jednako, pa će u konačnici sav teret pasti na leđa Petra Andrijića.

Graditelj – Petar Andrijić

Stvarateljsko-poduzetnički profil i kronologiju djelovanja graditelja crkve Sv. Spasa, Petra Markova Andrijića (Korčula, oko 1480. – Dubrovnik?, oko 1553.) jasno je ocrtao Cvito Fisković.¹²⁶ U vrijeme potresa 1520. godine njegova karijera u Dubrovniku doseže svoj vrhunac. Kao klesar, graditelj, poduzetnik i voditelj tada bez premca najuglednije u razgranatoj skupini korčulanskih kamenoklesarskih obiteljskih radionica – nazočnoj u Dubrovniku već najmanje tri četvrtine stoljeća, od njegova djeda Andrije Markovića – Petar Andrijić u to je doba najvažnija spona između korčulanskih kamenoloma odnosno kamenoklesarskih radionica i dubrovačkog tržišta. Dokazavši se prethodno na najvažnijim javnim gradnjama u Dubrovniku (Dvoru i Divoni), Petar i njegova radionica bili su nezamjenjivi 1520. godine kada je poslije potresa trebalo obnoviti grad. Odabir Petra

¹²⁶ C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku", 8–10; C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 152–165.

Andrijića za glavnog izvoditelja radova na crkvi Sv. Spasa doima se stoga najlogičnijim, ako ne i jedinim mogućim rješenjem.

Svote koje je Petar primio za radove na Sv. Spasu već su u prvim godinama gradnje crkve osjetno nadišle iznose definirane u ugovorima, a sredinom 1522. godine dolazi do prvog ozbiljnijeg zastoja radova. Petar je za radove na crkvi isplaćivan do svibnja te godine, no otad pa sve do kraja 1523. gotovo svi podaci o njemu u službenim knjigama dubrovačke komune odnose se na druge poslove, kako za privatne naručitelje, tako i za državu.¹²⁷ Da je još iste te 1523. godine pritisnut dugovima morao napustiti Dubrovnik svjedoči zaključak Malog vijeća od 5. listopada, kojim je odlučeno da mu se salvuskondukt, tj. jamstvo zaštite od sudskog progona zbog dugova, produlji dok ne dovrši posao na gatu ribarnice.¹²⁸ Slijedom te odluke Petar je došao u Dubrovnik,¹²⁹ no ubrzo opet odlazi. Senat mu, naime, 31. ožujka 1524. odobrava novi salvuskondukt "da dođe u Dubrovnik dovršiti gradnju Spasa i Dvora za što je već bio isplaćen".¹³⁰

Dokumentarna građa u Državnom arhivu u Dubrovniku ne pruža naznake o tome jesu li Petrovu insolenciju prouzročili problemi u poslovanju njegove tvrtke ili, pak, njegova osobna dugovanja (možda proizašla iz jamstava). Godine 1526. dugovanje Petra Andrijića državnoj blagajni za rad na Sv. Spasu iznosilo je 168 dukata. Važno je istaknuti da je u tom trenutku vrijednost preostalih građevinskih radova na crkvi bila procijenjena na 80 dukata.¹³¹ Da bi se gradnja nastavila, Petru će bivati odobravani salvuskondukti u Senatu, no usprkos tome početkom 1528. ipak je dospio u dužnički zatvor, odakle je ubrzo pušten, pod uvjetom da se dugovanja podmire prodajom kuće njegove majke u Dubrovniku.¹³² Po svemu sudeći, u Dubrovniku tada nije bilo drugoga graditelja koji bi ga bio u stanju zamijeniti, odnosno umjesto njega dovršiti gradnju Sv. Spasa.

Posljednji iznosi koji su Petru Andrijiću isplaćivani za rad na crkvi, 1528. godine, zacijelo namijenjeni podmirivanju dnevnih troškova, možda čak osnovnih životnih potreba, svjedoče da se tada uistinu nalazio u krajnjoj oskudici.¹³³ Da njegova dugovanja najvjerojatnije ni tada nisu bila u cijelosti podmirena (ni crkva dovršena) govore daljnje revizije računa. Napokon, uz brojne prekide, građevinski su radovi na Sv. Spasu privedeni

¹²⁷ U lipnju je odlučeno da mu se povjeri dobava kamena za popravak gata ribarnice. *Acta Minoris Consilii*, sv. 34, f. 242r, 244v.

¹²⁸ *Acta Minoris Consilii*, sv. 34, f. 262r.

¹²⁹ Početkom prosinca primio je isplatu za rad na Divoni, *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 10v.

¹³⁰ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 37, f. 168r.

¹³¹ (...) *et die dar quello si spendera a compire la capella quello non e compita, stimato andarano, ducati 80 (...)*. *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 150v.

¹³² (...) *de relaxando ex carcere Petrum Andriich lapicidam cum securitate domus eius pro qua se despotestaverunt (!) mater et uxor eius (...)*. *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 39, f. 82r, dokument spominje C. Fisković, "Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku", 10, 24 (bilj. 28).

¹³³ U dva navrata, 3. srpnja i 30. listopada 1528., Petru Andrijiću isplaćeno je po pet dukata. *Debita Notariae pro Comuni*, sv. 2, f. 33v.

kraju tek 1532. godine. Petar će u Dubrovniku poživjeti još gotovo dvadeset godina te i dalje bivati angažiran na javnim gradnjama, no crkva Sv. Spasa ostat će njegovo najvažnije djelo, njegov *magnum opus*.

Arhitektonski program, arhitektonski projekt(i) i izvedba

Crkva Sv. Spasa umnogome se razlikuje od jednostavnih jednobrodnih zdanja istoga tipa dotad podizanih u Dubrovniku i na njegovu teritoriju. Njezino je najdistinktivnije arhitektonsko obilježje trolisni završetak pročelja, što je za posljedicu imalo i izostanak zvonika na preslicu, uobičajenog na tradicionalnim, zabatno završenim pročeljima. U monumentalno arhitektonski artikuliranom interijeru posebnost predstavlja apsida s tlocrtom u obliku polukruga, poglavito s obzirom na činjenicu da njezina vanjska stijenka izvana nije vidljiva.¹³⁴ Nije prijeporno da je inovativnost arhitektonske koncepcije bila intencionalna. U potrazi za odgovorom na pitanje kome tu inovativnost treba pripisati, proces nastajanja crkve treba raščlaniti na tri segmenta – osmišljavanje *programa* gradnje, potom izradu dvaju *projekata* te *izvedbu* građevine. U oba ugovora s Petrom Andrijićem spominju se nacrti odnosno projekti. Zacijelo ih je izradio sâm graditelj, ali su program gradnje najvjerojatnije prethodno definirali providnici.

Arhitektonski program gradnje Sv. Spasa neprijeporno je predviđao zdanje još ambicioznije od onoga kakvo je naposljetku izvedeno. Planirana i u konačnici neizvedena kupola Sv. Spasa zacijelo, naime, nije bila simbolična "kupolica", nego – koliko je to u zadanome mjerilu bilo moguće – monumentalan završni arhitektonski akcent zdanja. Na to upućuje prije svega visoka cijena; graditelju je za kupolu 1521. obećano 120 dukata – trećinu više od iznosa za koji je prethodne godine ugovorio izradu svih klesanih elemenata glavnog pročelja.

Aporije oko trolisnog pročelja Sv. Spasa

Kao i za mnoge druge dubrovačke i dalmatinske spomenike, i za crkvu Sv. Spasa se smatralo (i još se uvijek smatra) da se zaključcima Cvita Fiskovića, proizašlima iz njegove pomne analize spomenika u svjetlu dokumentarnih izvora, nema što dodati. U međuvremenu su u povijesnoumjetničkoj historiografiji bivala tematizirana pojedina pitanja, poput odnosa ili, bolje rečeno, "omjera" gotike i renesanse, pitanja izvorišta motivike klesanih elemenata arhitektonske dekoracije, a više od svega bilo je riječi o najdistinktivnijem arhitektonskom obilježju zdanja – karakterističnom, u Dubrovniku jedinstvenom trolisno zaključenom pročelju te njegovim "precima i srodnicima".

¹³⁴ Treba primijetiti da se u rekapitulaciji Petrovih radova i primitaka 1526. godine (*Acta Consilii Rogatorum*, sv. 38, f. 150r) apsida (*la concha intorno lo altar grande cum la sua lista et arco*) navodi među izvršenim poslovima koji nisu bili obuhvaćeni ugovorom. Drugim riječima, apsida kakva je izvedena nije bila predviđena projektom/nacrtom iz 1521. godine.

Lista spomenika s kojima je crkva Sv. Spasa u tom aspektu povezivana započela se stvarati rano, još od Gelcicha, i obuhvatila sve građevine trolisnih pročelja nastale na prostoru između Venecije i Dubrovnika u vremenu između 60-ih godina 15. stoljeća (San Michele in Isola i San Zaccaria u Veneciji) i 17. stoljeća (katedrala u Hvaru). Kao jedno od zdanja u toj skupini isticana je i Sv. Marija, crkva zadarskih benediktinki, za čije se pročelje smatralo da je nastalo tridesetih godina 16. stoljeća.¹³⁵ U vremenu koje je proteklo od posljednjih priloga o Sv. Spasu (i Sv. Mariji) iz pera C. Fiskovića, kronologija gradnje zadarskoga pročelja razjašnjena je zahvaljujući dokumentima koje je još između dva svjetska rata uočio Giuseppe Praga,¹³⁶ a u njegovoj ostavštini pronašao Ivo Petricioli. Pišući o pročelju Sv. Marije 1967. godine, Petricioli je ustvrdio da je ono podignuto 1509. godine – desetak godina prije početka gradnje Sv. Spasa – te da je klesane arhitektonske elemente za njega prethodno, 1507. godine, načinio Korčulanin Nikola Španić.¹³⁷ Tom je prigodom I. Petricioli uputio i na povezanost između Španića i obitelji Andrijić "od koje je jedan član, Petar, sagradio dubrovačku crkvu Spasa s kružnim trostrukim zabatom".¹³⁸ Unatoč tome, u radovima objavljenima 90-ih godina R. Ivančević je inzistirao na tome da je predložak za pročelja cijele skupine građevina, pa tako i Sv. Spasa, bio *projekt* pročelja šibenske stolne crkve koji je 70-ih godina 15. stoljeća načinio njezin protomagistar Nikola Firentinac.¹³⁹ Pritom mu nije bila problematična činjenica na koju je još davno ukazao C. Fisković – da je šibensko pročelje *de facto* izgrađeno poslije pročelja Sv. Spasa, između 1532. i 1536.¹⁴⁰ S obzirom na sve navedene okolnosti, smatramo da je teza o pročelju zadarske Sv. Marije kao najizravnijem predlošku za pročelje Sv. Spasa, unatoč razlikama u mjerilu i specifičnim namjenama dvaju zdanja, za sada najplauzibilnija.

¹³⁵ C. Fisković, "Zadarska renesansna crkva sv. Marije", 100–128.

¹³⁶ Dokumenti od povijesnoumjetničkog interesa iz Pragine rukopisne ostavštine u Knjižnici sv. Marka u Veneciji u međuvremenu su objavljeni: Giuseppe Praga, *Documenti per la storia dell'arte a Zara dal Medioevo al Settecento*, prir. Maria Walcher, Trieste: Edizioni "Italo Svevo", 2005., 305–307.

¹³⁷ Ivo Petricioli, "Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 12–13 (1967.), 76–77 (bilj. 27a); Ivo Petricioli, "Renesansna pregradnja crkve sv. Marije u Zadru", *Zadarska revija* 16/2–3 (1967.), 181.

¹³⁸ *Ako se ime majstora Nikole Korčulanina odnosi na Nikolu Španića ili na Nikolu Alegretovog, koji su obojica bili suradnici kamenara iz obitelji Andrijića, crkva sv. Marije bila bi indirektno povezana s aktivnošću te poznate obitelji, od koje je jedan član, Petar, sagradio dubrovačku crkvu Spasa s kružnim trostrukim zabatom.* I. Petricioli, "Renesansna pregradnja crkve sv. Marije u Zadru", 181. Podrobnije o Nikoli Španiću i korčulanskim graditeljima i klesarima njegova doba u Zadru, vidi: Emil Hilje, "Djelatnost korčulanskih majstora u zadarskoj regiji", *Godišnjak grada Korčule* 3 (1998.), 115–120.

¹³⁹ *Stoga se kao datum definitivnog dovršenja projekta pročelja [šibenske, op. a.] katedrale, u obliku kako je izveden – a time i mogućnost ugledanja drugih arhitekata i mogućnost utjecaja na kasnije izrađene projekte – može s najvećim oprezom pomaći od 1468. godine još za čitavo desetljeće i 1477. godinu postaviti kao posljednji datum ante quem. I ovom prilikom upozoravam, da u raspravama o prototipu i njegovu širenju, o kreaciji nekog arhitektonskog rješenja i njegovoj imitaciji, ne treba polaziti od datuma dovršenja građevine, nego od datacije projekta (...).* R. Ivančević, "Trolisna pročelja renesansnih crkava u Hrvatskoj", 94. U radu "Proporcije trolisnih renesansnih pročelja u Hrvatskoj", *Peristil* 41 (1998.), 59–67, Radovan Ivančević se na crkvu sv. Marije u Zadru uopće ne osvrće.

¹⁴⁰ U tekstu iz 1956. godine C. Fisković ipak uključuje Sv. Spas u skupinu građevina s trolisnim pročeljima koje su se razvile *pod uplivom velebnog pročelja šibenske stolne crkve, koje je na njima opetovano ne više funkcionalno već dekorativno.* C. Fisković, "Zadarska renesansna crkva sv. Marije", 104.

Problem kupole

U potrazi za objašnjenjem poremećaja do kojih je došlo u tijeku gradnje Sv. Spasa, u prvom redu zastoja radova 1522./23. godine, znatno prije no što će se glavni graditelj Petar Andrijić naći u financijskim neprilikama, ključnom se prekretnicom, a po svemu sudeći i glavnim izvoristom poteškoća koje će pratiti gradnju, čine proturječja oko kupole.

Budući da se kupola prvi put spominje u ugovoru iz rujna 1521., nije moguće utvrditi je li taj dio građevine bio predviđen inicijalnim programom gradnje, odnosno projektom po kojemu se sredinom 1520. godine kleše građa za glavno pročelje. Uпитno je, štoviše, i je li taj prvi *projekt* uopće sezao "iza pročelja" ili je, pak, riječ samo o nacrtu pročelja. O koncepcijskoj povezanosti između dvaju projekata/nacrta koji se spominju u ugovorima s Petrom Andrijićem može se stoga tek spekulirati. Argument u prilog pretpostavci da je već prvi projekt/nacrt *in nuce* sadržavao, tj. "nagovještavao" gradnju kupole, bio bi njegov "alogeni", u Dubrovniku dotad neviđeni oblik pročelja s trolisnim zaključkom, dakako, uz pretpostavku da je ono imalo takav oblik već na nacrtu spomenutom u prvom ugovoru, 1520. godine. Za razliku od pročelja Sv. Marije u Zadru, za koje nije prijeporno da je trebalo imati trolisni završni obris,¹⁴¹ za pročelje Sv. Spasa to, naime, ne možemo sa sigurnošću tvrditi.

Kako god bilo, zamisao o gradnji kupole Sv. Spasa mogla se javiti i poslije sklapanja ugovora za pročelje. Takav scenarij čak ne isključuje mogućnost da je u tome nekog udjela mogao imati Bartolomeo da Mestre, protomagistar šibenske katedrale kojemu je sve do Fiskovićeve otkrića dvaju ugovora s Petrom Andrijićem, pripisivano autorstvo Sv. Spasa. Ta se atribucija zasnivala u prvom redu na evidentnoj sličnosti između dvaju pročelja, ali i na arhivskim svjedočanstvima o Bartolomeovu boravku u Dubrovniku. Došavši na poziv državnih vlasti 12. rujna 1520. godine, talijanski graditelj u gradu će se zadržati samo tri mjeseca, i to upravo u intervalu između sklapanja prvog i drugog ugovora s Petrom Andrijićem.

Planirana se kupola najvjerojatnije trebala uzdizati nad središnjim dijelom broda crkve. Je li senatska odluka o odustajanju od te zamisli 1526. godine bila donesena zbog tehničke zahtjevnosti odnosno nemogućnosti rješavanja problema oko izvedbe ili, pak, da bi se gradnja crkve što prije privela kraju, makar i u reduciranom obliku, može se zasad samo nagađati.¹⁴²

¹⁴¹ U ugovoru s Nikolom Španićem iz 1507. godine (G. Praga, *Documenti per la storia dell'arte a Zara dal Medioevo al Settecento*, 305) izrijekom se navode *arcus superior* i *medii arcus collaterales*.

¹⁴² Na činjenicu da bi konstrukcija kupole iziskivala posve drukčije od konvencionalnog nadsvođenja kakvo je naposljetku izvedeno – križno-rebrastog svoda u duljini od tri u tlocrtu pravokutna traveja međusobno odijeljena pojasnicama – upućuje E. Garofalo, "Terremoto e ricostruzione a Ragusa (Dubrovnik) nel 1520", 504.

Zaključak

Arhitektonsko oblikovanje i kamenoklesarska dekoracija crkve Sv. Spasa sretan su ishod spoja visokih ambicija naručitelja (državne vlasti) i umijeća korčulansko-dubrovačke graditeljsko-skulptorske radionice Andrijića koju u trećoj generaciji, zajedno s braćom Josipom i Andrijom, predvodi Petar, sin Marka Andrijića. Uz graditelja, za to su neprijeporno zaslužni i providnici gradnje, trojica dubrovačkih plemića iz najužega kruga upravljačke elite kojima je ta zadaća 1520. godine jednoglasno povjerena u Senatu. Njihova se uloga, kako u definiranju inicijalnog arhitektonskog programa zdanja, tako i u provedbi tog programa u djelo, doima jednako tako važnom, ako ne i odlučujućom. Na takav zaključak upućuje i usporedba Sv. Spasa sa znatno konvencionalnijim, posve tradicionalnim arhitektonskim koncepcijama projekata dviju zavjetnih crkava, načinjenima još za gradnje Sv. Spasa – projektom Blagovijesti na Pločama (građene od 1534.)¹⁴³ ili, pak, s neizvedenim, idejnim projektom crkve sv. Roka u dnu današnje Poljane Paskoja Miličevića (iz 1532./33. godine).¹⁴⁴

Zavjetna crkva Sv. Spasa, valorizirana kao remek-djelo korčulanskoga graditelja Petra Markova Andrijića i najvažniji iskaz renesansnog stila u korpusu dubrovačke sakralne arhitekture, zauzima ne manje važno mjesto i u "renesansnom poglavlju" nacionalne povijesti umjetnosti. S druge strane, riječ je o najsignifikantnijem sakralnom zdanju iz vremena koje se u Dubrovniku – kako je u povijesnoumjetničkoj literaturi uvriježeno od radova Cvita Fiskovića sredinom 20. stoljeća naovamo – definira kao doba gotičko-renesansnog stila. Već su devetnaestostoljetni znalci arhitekture, poput R. Eitelbergera von Edelberga i T. G. Jacksona, međutim, upozorili da crkvu Sv. Spasa ne treba ocjenjivati mjerilima klasiciteta jer se time udaljavamo od spoznavanja njezinih intrinzičnih arhitektonskih kvaliteta. U tom je pogledu znakovita i napomena H. Folnesicsa. Unatoč stilskoj neujednačenosti, ponajprije "nedosljednosti klasiciteta", taj istraživač u crkvi Sv. Spasa – simbolu, kako je napisao, "državne politike" – vidi specifične kvalitete i uspoređuje ju, zacijelo zbog stilskog ambigviteta, sa slikama Nikole Božidarevića, ističući da posjeduju istu draž.¹⁴⁵

Svojim arhitektonskim oblikovanjem i istaknutim mjestom u slici grada, crkva Sv. Spasa jedan je od najvažnijih dubrovačkih spomenika te, kad je riječ o sakralnoj

¹⁴³ C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, 154–155.

¹⁴⁴ Danko Zelić, "Crtež s prijedlogom lokacije crkve sv. Roka u Dubrovniku iz 1532/33. godine", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 58 (2020.), 73–92.

¹⁴⁵ (...) *wenn wir wie Burckhardt mit dem Maßstabe folgerichtiger Klassizität messen wollten, so würden wir nur ein Kompendium von Fehlern vor uns sehen (...)* Wenn wir aber die Tabulatur aus der Hand legen und Burckhardts Merkerstuhl verlassen, so finden wir, daß dem kleinen Erlöserkirchlein derselbe Liebreiz innewohnt, wie den Bildern des Nikolaus Ragusinus, ein unwirkliches Hinträumen – ein Symbol der Politik des Stadtstaates. H. Folnesics, "Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV. Jahrhunderts in Dalmatien", 123–124.

arhitekturi, istodobno vrhunsko ostvarenje i ključni spomenik eklekticismom prožete lokalne arhitektonske kulture 15. i 16. stoljeća – razdoblja zvanog i "zlatno doba Dubrovnika". Kvalitetom izvedbe te jedinstvenim trolisnim rješenjem pročelja – o čemu je, uz nastojanja za pronalaženjem najadekvatnijih definicija stila cjeline i detalja, u povijesnoumjetničkoj historiografiji ispisano najviše redaka – crkva Sv. Spasa na karakterističan način svjedoči i o mjestu Dubrovnika na arhitektonskom zemljovidu jadranskog prostora u prvoj polovici 16. stoljeća.

THE CONSTRUCTION OF ST. SAVIOUR CHURCH IN DUBROVNIK (1520–1534)

DANKO ZELIĆ

Summary

The Church of St. Saviour has been recognised as a masterpiece of Petar Markov Andrijić, architect and stonemason of Korčula and Dubrovnik, and as the most Renaissance religious building in Dubrovnik. In the immediate aftermath of the strong earthquake that struck the city on the Feast of the Ascension of Jesus Christ in 1520, the Senate of the Dubrovnik Republic decided to build a votive church dedicated to the Ascension. The introductory part of the study describes the building itself and its urbanistic site, along with the insights resulting from the hitherto art historical investigations, primarily regarding the stages and protagonists of the construction, the sources of the architectural design of the church façade, and lastly, the interpretations of the style features. The central part of the study is dedicated to the history of the construction and furnishing of the votive church. It is based on the information from archival sources, reconsidered in light of the architectural features of the building. Addressed in the conclusion are the contributions to the design and execution of St. Saviour Church made not only by the architect Petar Andrijić, but also by other protagonists of this project, primarily the Senate, as well as the three noblemen appointed as construction overseers of the church (*provisores/officiales fabricae ecclesiae Sanctae Ascensionis Domini nostri*). The architecture of the building is analysed in light of the facts regarding administrative and financial controversies of the project, challenges on the construction site and delays in schedule caused by various adverse conditions which resulted in oscillating dynamics and extended construction term. In the discussion of the three consecutive stages of the church's construction (programming, design, and execution), special emphasis has been placed on two of its most distinctive features—trefoil façade and the planned, yet unrealised dome.